

Ο ΕΛΛΗΝΙΚΟΣ ΕΜΦΥΛΙΟΣ ΠΟΛΕΜΟΣ ΩΣ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗ

Πολιτικές, στρατιωτικές και κοινωνικές διαστάσεις

Συζητούν: Πολυμέρης Βόγλης – Τάσος Σακελλαρόπουλος

2 ΑΙΩΝΕΣ σε 21 ΕΚΠΟΜΠΕΣ

ΑΣΚΙ | 2 Αιώνες σε 21 Εκπομπές
Ψηφιακή εκδοτική σειρά

Επιστημονική επίβλεψη σειράς:

Ηλίας Νικολακόπουλος, Βαγγέλης Καραμανωλάκης, Κωστής Καρπόζηλος

Έρευνα – επιμέλεια εκδόσεων – εικονογράφηση:

Μάνος Αυγερίδης, Ιωάννα Βόγλη, Στάθης Παυλόπουλος

Απομαγνητοφώνηση: Αναστασία Μέμμου

Audio restoration: Αχιλλέας Φακόπουλος

Διορθώσεις: Νίκος Θεοδωρόπουλος

Σχεδιασμός εκδόσεων – εικαστική επιμέλεια: Δημήτρης Τσαλκάνης

Το ψηφιακό εκδοτικό πρόγραμμα «2 Αιώνες σε 21 Εκπομπές» των Αρχείων Σύγχρονης Κοινωνικής Ιστορίας (ΑΣΚΙ) επιχορηγήθηκε από το Υπουργείο Πολιτισμού και Αθλητισμού (ΥΠΠΟΑ). Η παρούσα έκδοση προορίζεται αποκλειστικά για εκπαιδευτική και ερευνητική χρήση και απαγορεύεται η χρήση για εμπορικούς σκοπούς και άμεσο ή έμμεσο οικονομικό όφελος.

© Copyright: ΑΣΚΙ, 2021

Εικόνα εξωφύλλου: Μαχητές και μαχήτριες του ΔΣΕ (Φωτογραφικό Αρχείο ΑΣΚΙ)

Ο ΕΛΛΗΝΙΚΟΣ ΕΜΦΥΛΙΟΣ ΠΟΛΕΜΟΣ ΩΣ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗ

Πολιτικές, στρατιωτικές και κοινωνικές διαστάσεις

Συζητούν: Πολυμέρης Βόγλης – Τάσος Σακελλαρόπουλος

2021

ΕΚΔΟΤΙΚΟ ΣΗΜΕΙΩΜΑ

Μπορεί ο ιστορικός διάλογος και ο αναστοχασμός γύρω από το παρελθόν να μεταδίδονται στον ραδιοφωνικό «αέρα»; Τα ΑΣΚΙ επιχείρησαν να απαντήσουν καταφατικά μέσω της εβδομαδιαίας ραδιοφωνικής εκπομπής τους «Ιστορία στο Κόκκινο» (κάθε Κυριακή 1-2 μ.μ., Στο Κόκκινο 105,5). Η εκπομπή ξεκίνησε να μεταδίδεται στις 29 Σεπτεμβρίου 2013 και διανύει πλέον τον όγδοο κύκλο της, έχοντας παραγάγει περισσότερες από 200 ώρες συζήτησης και στοχασμού γύρω από το παρελθόν, οπτικοακουστικό υλικό που συστηματικά εμπλουτίζεται και είναι ελεύθερα διαθέσιμο στις ψηφιακές πλατφόρμες **Soundcloud** <https://soundcloud.com/aski-6> και **Spotify**.

Η συσσώρευση αυτού του πλούσιου αρχειακού υλικού αλλά και η απήχηση των εκπομπών στο κοινό μάς ανέδειξαν νέα ερωτήματα: μπορεί μια προφορική συζήτηση σε ένα ραδιοφωνικό στούντιο να μετασχηματιστεί σε ένα χρηστικό εργαλείο μελέτης και έρευνας του παρελθόντος; Είναι δυνατόν η ιστορική ανάγνωση σημαντικών γεγονότων και η αποκωδικοποίηση της μνήμης τους να εκκινούν με αφορμή την κυκλοφορία ενός βιβλίου, τη διοργάνωση ενός επιστημονικού συνεδρίου, την ολοκλήρωση ενός νέου ερευνητικού προγράμματος; Μπορούμε δηλαδή να ξετυλίγουμε το μπλεγμένο κουβάρι του παρελθόντος μέσα από μικρές, καθημερινές και «εφήμερες» χαρακτήρα αφορμές;

Στόχος της ψηφιακής εκδοτικής σειράς «2 Αιώνες σε 21 Εκπομπές» είναι να διαθέσει στο κοινό αυτοτελείς αφηγήσεις για το παρελθόν και την Ιστορία, εικονογραφημένες με πρωτότυπο αρχειακό υλικό προερχόμενο κατεξοχήν από τις συλλογές των ΑΣΚΙ αλλά και από άλλους αρχειακούς φορείς. Οι εκδόσεις που απαρτίζουν τη σειρά στηρίζονται στα απομαγνητοφωνημένα και εκδοτικά επιμελημένα κείμενα των εκπομπών, συνοδευόμενα από βιογραφικά στοιχεία των συνομιλητών και αναγκαίους για τον/την αναγνώστη/τρια υπομνηματισμούς. Οι εκδόσεις πλαισιώνονται ακόμη από χρηστικά εργαλεία έρευνας όπως ενδεικτικές βιβλιογραφίες και συνοπτικά χρονολόγια. Ακολουθώντας την καταστατική αρχή των ΑΣΚΙ για «ανοιχτή πρόσβαση» στη γνώση, κάθε έκδοση είναι ανοιχτής πρόσβασης σε κάθε ενδιαφερόμενο/η.

Τα κριτήρια επιλογής των εκπομπών που περιλαμβάνονται στη σειρά, πέρα από τον χρονολογικό άξονα των δύο αιώνων (19ος-20ός), κινούνται και σε μια προσπάθεια παρουσίασης πρωτότυπων θεματικών και άγνωστων εν πολλοίς ερμηνευτικών προσεγγίσεων, θεματικών που συνδυάζουν το γεγονός με τη μνήμη του και τις «δεύτερες ζωές» του στο δημόσιο πεδίο• στην τέχνη, στον πολιτισμό, στην πολιτική και κοινωνική ζωή, στην ιστοριογραφική συζήτηση, στα μνημεία και στα τοπία, σε κάθε ψηφίδα του παρελθόντος που συνθέτει με την παρουσία της την παρόντική διάσταση. Σε ορισμένες περιπτώσεις, όπως κατά τις ταραγμένες δεκαετίες του 1940 και 1960,

και στις μεταβάσεις που πυροδότησε η Μεταπολίτευση, οι εκδόσεις συμπεριλαμβάνουν και παρουσιάζουν αυτοβιογραφικές μαρτυρίες, μεμονωμένες φωνές που εγγράφουν το προσωπικό στο συλλογικό βίωμα.

Κάθε έκδοση ασφαλώς συνιστά μια επιλογή και ως τέτοια αποδέχεται τα όρια, τις ελλείψεις και την αποσπασματικότητα της στη διερεύνηση ενός εκάστοτε θέματος. Θα θεωρεί όμως αυτήν την αποσπασματικότητα προτέρημα, αν οι αναγνώστες/τριες της την αξιοποιήσουν ως έναυσμα για νέα ομαδικά και ατομικά ερευνητικά εγχειρήματα ή αν αποτελέσει ένα βραχύ αλλά περιεκτικό, συγχρόνως ευχάριστο ανάγνωσμα.

Ο Εμφύλιος Πόλεμος (1946–1949) υπήρξε ένα καθοριστικό γεγονός στη σύγχρονη ελληνική ιστορία με βαθιές και μακροχρόνιες συνέπειες: μία σύγκρουση που διαίρεσε βαθιά την ελληνική κοινωνία, καθόρισε πολιτικές, συγκρότησε ταυτότητες και λειτούργησε ως φίλτρο μέσα από το οποίο έγινε αντιληπτή συνολικά η δεκαετία του 1940. Παράλληλα, από τις τελευταίες δεκαετίες του 20ού αιώνα, ο ελληνικός Εμφύλιος αποτέλεσε και συνεχίζει να αποτελεί μέχρι σήμερα ένα εξαιρετικά δημοφιλές και, συγχρόνως, συγκρουσιακό πεδίο ιστορικής έρευνας. Στην παρούσα, ένατη έκδοση της ψηφιακής σειράς «2 Αιώνες σε 21 Εκπομπές» ο Τάσος Σακελλαρόπουλος, υπεύθυνος των αρχειακών συλλογών του Μουσείου Μπενάκη και μέλος του ΔΣ των ΑΣΚΙ, συζητάει για τις πολιτικές, στρατιωτικές και κοινωνικές διαστάσεις του Εμφυλίου Πολέμου με τον Πολυμέρη Βόγλη, αναπληρωτή καθηγητή ιστορίας στο Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας και συγγραφέα μίας από τις σημαντικότερες σύγχρονες μελέτες για το θέμα, με τίτλο *Η αδύνατη επανάσταση. Η κοινωνική δυναμική του εμφυλίου πολέμου* (Αλεξάνδρεια, 2014).

Με αφορμή το βιβλίο, τις στοχεύσεις του, τη νέα οπτική που παρουσιάζει, τις δυσκολίες που ενέχει και το φορτίο που φέρει η ιστορική διαπραγμάτευση της περιόδου, ο Π. Βόγλης και ο Τ. Σακελλαρόπουλος συζητούν για το γεγονός του ελληνικού Εμφυλίου ως την κορύφωση μιας διαδικασίας πολιτικής και κοινωνικής σύγκρουσης, για τον τρόπο που συγκροτήθηκαν τα αντίπαλα στρατόπεδα, καθώς και για τις διαφορετικές φάσεις του πολέμου. Μέσα από μία διαρκή κριτική συνομιλία με παλιές αλλά και νεότερες ιστορικές και πολιτικές προσεγγίσεις, αναδεικνύεται η κοινωνική σημασία και δυναμική της σύγκρουσης, καθώς επίσης κεντρικές έννοιες που συμβάλλουν στην ανανέωση του πεδίου και τη βαθύτερη κατανόηση του γεγονότος, όπως οι έννοιες της «εδαφικότητας» και της «επανάστασης». Ο ελληνικός Εμφύλιος Πόλεμος υπήρξε μέρος μίας επαναστατικής διαδικασίας, η οποία μέσα από τις επιλογές των πρωταγωνιστών της και τις συνθήκες διεξαγωγής της, οδηγήθηκε τελικά στην ήττα.

ΤΑΥΤΟΤΗΤΑ ΕΚΠΟΜΠΗΣ

«Συζητώντας για τον Εμφύλιο Πόλεμο»
Η εκπομπή μεταδόθηκε στις 3/5/2015
Επιμέλεια: Ηλίας Νικολακόπουλος
Μουσική επιμέλεια: Θανάσης Μήνας
Ηχητική επιμέλεια: Νίκος Μπιτσιμέας
Οργάνωση παραγωγής: Νατάσσα Δομνάκη

Μπορείτε να την ακούσετε στο soundcloud:
<https://soundcloud.com/aski-6/352015a>

Μουσική εκπομπής:
Rodolphe Raffalli, *Je me suis fait tout petit*
Django Reinhardt, *Artillerie Lourde*
Deodato, *Skyscrapers*
Miles Davis, *Solea*
Γιάννης Αγγελιάκας, *Έρημα Βουνά*

ΒΙΟΓΡΑΦΙΚΑ ΣΥΝΟΜΙΛΗΤΩΝ

Ο Πολυμέρης Βόγλης σπούδασε στο Πανεπιστήμιο Αθηνών και το Ευρωπαϊκό Πανεπιστημιακό Ινστιτούτο. Είναι αναπληρωτής καθηγητής κοινωνικής ιστορίας στο τμήμα Ιστορίας, Αρχαιολογίας και Κοινωνικής Ανθρωπολογίας του Πανεπιστημίου Θεσσαλίας. Έχει εκδώσει τις μελέτες: *Η εμπειρία της φυλακής και της εξορίας. Οι πολιτικοί κρατούμενοι στον εμφύλιο πόλεμο* (2004), *Η ελληνική κοινωνία στην Κατοχή, 1941-1944* (2010) και *Η αδύνατη επανάσταση. Η κοινωνική δυναμική του εμφυλίου πολέμου* (2014), ενώ έχει συνεπιμεληθεί τους συλλογικούς τόμους: *Ο πειρασμός της Αυτοκρατορίας. Δοκίμια για την αμερικανική κυριαρχία* (2006) και *Η εποχή των ρήξεων. Η ελληνική κοινωνία στη δεκαετία του 1940* (2012). Ετοιμάζει μία μελέτη για την ανίσταση στα χρόνια της δικτατορίας.

Ο Τάσος Σακελλαρόπουλος σπούδασε ιστορία στο Πανεπιστήμιο της Σιένας στην Ιταλία και στο Πανεπιστήμιο Κρήτης. Κύριος τομέας των ενδιαφερόντων του είναι η ιστορία του ελληνικού εικοστού αιώνα. Ειδικότερα, ο πολιτικός ρόλος του Ελληνικού Στρατού, οι πολιτικές ανακατατάξεις της δεκαετίας 1940-1950, οι πολιτικές διώξεις στη μεταπολεμική Ελλάδα, η αντίσταση κατά της δικτατορίας του 1967. Είναι μέλος της ΕΜΝΕ (περιοδικό *Μνήμων*) και του Δ.Σ. των Αρχείων Σύγχρονης Κοινωνικής Ιστορίας (ΑΣΚΙ). Είναι υπεύθυνος στα Ιστορικά Αρχεία του Μουσείου Μπενάκη.

Ο ΕΛΛΗΝΙΚΟΣ ΕΜΦΥΛΙΟΣ ΠΟΛΕΜΟΣ ΩΣ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗ

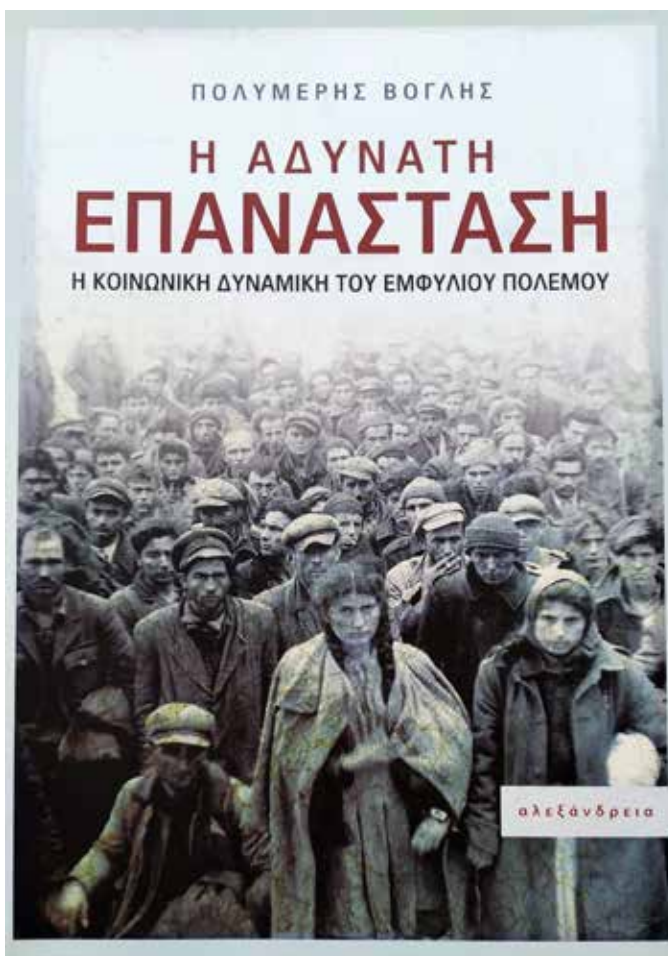
Πολιτικές, στρατιωτικές και κοινωνικές διαστάσεις

Πολυμέρης Βόγλης (Π.Β.) – Τάσος Σακελλαρόπουλος (Τ.Σ.)

Α΄ ΜΕΡΟΣ

Τάσος Σακελλαρόπουλος: Φίλες και φίλοι του Κόκκινου, καλημέρα, είναι η εκπομπή *Ιστορία στο Κόκκινο*, είμαι ο Τάσος Σακελλαρόπουλος και σήμερα έχουμε την τιμή και τη χαρά να έχουμε κοντά μας τον φίλο και συνάδελφο Πολυμέρη Βόγλη, αναπληρωτή καθηγητή Ιστορίας στο Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας. Αφορμή για τη σημερινή εκπομπή είναι η έκδοση και κυκλοφορία του τελευταίου του βιβλίου με τίτλο *Η αδύνατη επανάσταση. Η κοινωνική δυναμική του εμφυλίου πολέμου*.¹ Πολυμέρη, καλημέρα.

Πολυμέρης Βόγλης: Καλημέρα σας.

Τ.Σ.: Έχεις καταπιαστεί με ένα θέμα πάρα πολύ απαιτητικό και σύνθετο, αλλά κατάφερες να του δώσεις μια νέα πνοή· να γράψεις ένα βιβλίο που διαβάζεται από ανθρώπους που ενδιαφέρονται να μάθουν για τον Εμφύλιο, αλλά και από ανθρώπους που ενδιαφέρονται απλά να συμπληρώσουν τις γνώσεις τους πάνω στο θέμα. Είναι διπλή, δηλαδή, η επιτυχία αυτού του βιβλίου. Πραγματεύεται τον Εμφύλιο Πόλεμο ως ιστορικό πρόβλημα και τη λειτουργία, αυτή καθαυτή, του γεγονότος του πολέμου. Από την άλλη μεριά, όμως, Πολυμέρη, προσεγγίζεις τον Εμφύλιο και με έναν καινούργιο, πολύ ενδιαφέροντα τρόπο: θίγεις την κοινωνική του διάσταση χωρίς να βάζεις στην άκρη τη στρατιωτική ή την πολιτική.

ΜΕΛΕΤΩΝΤΑΣ ΤΟΝ ΕΜΦΥΛΙΟ ΠΟΛΕΜΟ

Π.Β.: Όταν ξεκίνησα να γράφω το βιβλίο είχα τρεις στόχους. Ο πρώτος ήταν να προσφέρω στον αναγνώστη μία συνθετική και όσο γίνεται πιο συνοπτική ιστορία του ελληνικού Εμφυλίου Πολέμου. Ο δεύτερος ήταν, ακριβώς, να δώσω μία διάσταση πιο κοινωνική, δηλαδή να δω σε ποιο βαθμό και με ποιον τρόπο η κοινωνία εμπλέκεται, ποιες είναι οι συνέπειες και ποια δυναμική προσδίδει στον Εμφύλιο Πόλεμο. Και ο τρίτος ήταν η προσπάθεια, θα έλεγε κανένας, να ανανεώσω τη μελέτη του ελληνικού

1. Πολυμέρης Βόγλης, *Η αδύνατη επανάσταση. Η κοινωνική δυναμική του εμφυλίου πολέμου*, Αθήνα, Αλεξάνδρεια, 2014.

Εμφυλίου Πολέμου, εισάγοντας μια νέα προσέγγιση ή πρόταση, η οποία βλέπει τον ελληνικό Εμφύλιο Πόλεμο σαν μία επανάσταση. Κατά συνέπεια, ήθελα να δω αυτήν την περίοδο, από το '45 μέχρι το '49, σαν μία επαναστατική διαδικασία, η οποία, παρότι απέτυχε στο τέλος, μπορεί να εξεταστεί από αυτήν τη σκοπιά.

Τ.Σ.: Αυτό που θα ήθελα καταρχάς –και είναι κάτι που το έχουμε κουβεντιάσει και άλλη φορά– είναι να κάνουμε μία συνοπτική παρουσίαση των βημάτων που σε οδήγησαν σε αυτήν την προσέγγιση. Πάντοτε όταν καταπιανόμαστε με τέτοια σκληρά και οδυνηρά ζητήματα, όπως ένας εμφύλιος πόλεμος, έχουμε μία αρχική ιδέα και αντίληψη όταν ξεκινάμε να μελετάμε την ιστορία ως νεαροί ιστορικοί· παράλληλα, όμως, με τα χρόνια, η αντίληψη αυτή αλλάζει, εξαιτίας και των δασκάλων μας. Επίσης, υπάρχουν και οι άνθρωποι που έζησαν τα γεγονότα, οι οποίοι επηρεάζουν την οπτική μας, όταν μιλάμε μαζί τους. Αλλά εσύ έχεις καταφέρει, κρατώντας αυτά τα στοιχεία, να δώσεις μία, θα έλεγα, μεγαλύτερη ζωντάνια. Χειρίστηκες το ζήτημα με έναν τρόπο συνθετικό αλλά και καινούργιο.

Π.Β.: Αφειρητά για να δουλέψω αυτό το βιβλίο ήταν το γεγονός ότι δεν ένιωθα ικανοποιημένος από προηγούμενες προσεγγίσεις και ερμηνείες του Εμφυλίου Πολέμου. Η μία, παλαιότερη, προσέγγιζε τον Εμφύλιο Πόλεμο μέσα, κυρίως, από τη σκοπιά της ξένης επέμβασης, της αγγλικής αρχικά και μετά της αμερικανικής. Η άλλη, ακόμη παλαιότερη, η οποία επανήλθε τα τελευταία χρόνια, έβλεπε τον ελληνικό Εμφύλιο, στην ουσία, σαν τον τρίτο γύρο μιας συνεχούς προσπάθειας του Κομμουνιστικού Κόμματος Ελλάδας να καταλάβει την εξουσία με τη δύναμη των όπλων του.

Τ.Σ.: Να πούμε πως, σύμφωνα με αυτήν την αντίληψη, ο πρώτος γύρος ήταν η Κατοχή, ο δεύτερος ο Δεκέμβρης...

Π.Β.: ...και ο τρίτος ήταν ο Εμφύλιος Πόλεμος.

Τ.Σ.: Είναι ένα κλασικό σχήμα της συντηρητικής ιστοριογραφίας.²

Π.Β.: Ναι και είναι, αν θέλεις, το σχήμα που κυριάρχησε στη δημόσια ιστορία και στην ιστοριογραφία –όποια υπήρχε– μέχρι σχεδόν τη δεκαετία του 1980. Άρα, από τη μία, υπήρχαν αυτές οι προσεγγίσεις για τον Εμφύλιο· από την άλλη, αυτό το βιβλίο γράφεται ενώ διεξάγεται μία αρκετά έντονη συζήτηση στην Ελλάδα συνοπτικά για τη δεκαετία του 1940, η οποία ξεκίνησε μετά το 2000, και η οποία ανέδειξε μία σειρά από ζητήματα. Με αυτά ήθελα να ασχοληθώ και σε αυτά ήθελα να απαντήσω. Παράλληλα, αυτό το οποίο με ενδιέφερε, όπως είπα, ήταν να αναδείξω την κοινωνική διάσταση του Εμφυλίου Πολέμου. Οι δουλειές που είχαν γίνει παλαιότερα είχαν τονίσει, περισσότερο, τη στρατιωτική διάσταση.³

Ο «ΞΕΝΟΣ ΠΑΡΑΓΟΝΤΑΣ»

Τ.Σ.: Είναι πολύ ενδιαφέρον το γεγονός ότι δομείς και οργανώνεις ένα επιχείρημα το οποίο έρχεται να απαντήσει σε μία ισοπεδωτική λογική που ισχυριζόταν ότι η βία, είτε ως ένστικτο είτε ως αντίδραση, είναι αυτή που καθορίζει τα πολιτικά μας πράγματα. Εσύ αναδεικνύεις την κοινωνική διάσταση της σύγκρουσης. Πριν περάσουμε σε αυτό, θα ήθελα να μας πεις δυο λόγια για το ζήτημα του ξένου παράγοντα. Έχεις δει ξένα αρχεία. Στον ξένο παράγοντα απέδιδαν τις ευθύνες για τον Εμφύλιο και οι δύο παρατάξεις – και η Αριστερά και η Δεξιά· ότι, δηλαδή, όλοι καθοδηγούνταν, στην ουσία, από κάποιον ξένο παράγοντα. Με αυτόν τον τρόπο, αυτομάτως, απαλειφόταν η ευθύνη της ελληνικής κοινωνίας και ο ρόλος της σε σχέση με τον Εμφύλιο Πόλεμο.

Π.Β.: Ναι, ακριβώς αυτό. Είχαμε πάρα πολλές παρόμοιες προσεγγίσεις στο παρελθόν, κυρίως για πρακτικούς λόγους, δηλαδή, μεταξύ άλλων, δεν το επέτρεπαν και οι αρχειακές πηγές που ήταν διαθέσιμες. Με άλλα λόγια, δεν υπήρχαν διαθέσιμα αρχεία στην Ελλάδα μέχρι να δημιουργηθούν τα ΑΣΚΙ ή μέχρι να δοθούν στη δημοσιότητα τα αρχεία του Γενικού Επιτελείου Στρατού. Υπήρχε, επίσης, και μία διαδεδομένη πεποίθηση, η οποία αναζητούσε τις ευθύνες και τα αίτια του ελληνικού Εμφυλίου Πολέμου στον ξένο παράγοντα, είτε αυτός ήταν οι Ηνωμένες Πολιτείες και η Μεγάλη Βρετανία, είτε, από την άλλη πλευρά, η Σοβιετική Ένωση, η οποία υποτίθεται ότι καθοδηγούσε το Κομμουνιστικό Κόμμα Ελλάδας

2. Για το σχήμα των «τριών γύρων» βλ. ενδεικτικά Πολυμέρης Βόγλης – Ιωάννα Παπαθανασίου – Τάσος Σακελλαρόπουλος, «Εισαγωγή», στην ίδιων (επιμ.), *Δεκέμβρης 1944. Το παρελθόν και οι χρήσεις του*, Αθήνα, Αλεξάνδρεια, 2017, σ. 9–12.

3. Βλ. ενδεικτικά Γιώργος Μαργαρίτης, *Ιστορία του ελληνικού εμφυλίου πολέμου 1946–1949*, 2 τόμοι, Αθήνα, Βιβλιόραμα, 2005.

Μαχητές και μαχήτριες του ΔΣΕ (Φωτογραφικό Αρχείο ΑΣΚΙ)

προς την ένοπλη ρήξη. Απέναντι σε αυτές τις προσεγγίσεις, αυτό το οποίο με ενδιέφερε εμένα ήταν να αναδείξω τα εσωτερικά αίτια του ελληνικού Εμφυλίου Πολέμου. Ο ελληνικός Εμφύλιος Πόλεμος δεν προκαλείται από τις εξωτερικές δυνάμεις· υπάρχουν πολύ μεγάλες και πολύ έντονες αντιθέσεις, ένα πολύ δύσκολο και βαρύ παρελθόν από την Κατοχή. Παράλληλα, οι μεταπολεμικές κυβερνήσεις αντιμετωπίζουν την πρόκληση της Αριστεράς με έναν τρόπο, ο οποίος ωθεί τη δυναμική των εξελίξεων προς την ένοπλη σύγκρουση και τον εμφύλιο πόλεμο. Όλα αυτά βέβαια, χωρίς κανέναν να αμφιβάλει για τη σημασία του διεθνούς πλαισίου. Το διεθνές πλαίσιο είναι σημαντικό· καθορίζει, κατά κάποιον τρόπο, τα όρια και τις δυνατότητες των εγχώριων πρωταγωνιστών.

Τ.Σ.: Ενδεχομένως και την εξέλιξη του πολέμου.

Π.Β.: Σε μεγάλο βαθμό και την εξέλιξη, αλλά τόσο τα αίτια όσο και η δυναμική του Εμφυλίου Πολέμου δεν καθορίζονται από την εμπλοκή των ξένων δυνάμεων, αλλά από την κοινωνία, από τους πολιτικούς πρωταγωνιστές, από τις οικονομικές συνθήκες και ούτω καθεξής.

Ο ΔΡΟΜΟΣ ΠΡΟΣ ΤΗ ΣΥΓΚΡΟΥΣΗ

Τ.Σ.: Πολλυμέρη, θα μπορούσες να μας μιλήσεις λίγο για τους πρωταγωνιστές και πώς, μετά την Κατοχή, οδηγούνται στην εμφύλια σύγκρουση; Γιατί, σίγουρα, ένα σημαντικό ζήτημα είναι το πότε αρχίζει ο Εμφύλιος Πόλεμος. Αρχίζει το '43 με τις συγκρούσεις μεταξύ του ΕΔΕΣ και του ΕΛΑΣ; Αρχίζει αργότερα; Η έναρξη του Εμφυλίου είναι ταμπού και εσύ στέκεσαι πολύ μακριά από τα ταμπού σε αυτό το βιβλίο. Αυτό είναι πολύ θετικό.

Π.Β.: Όσον αφορά τις συγκρούσεις: προφανώς αυτές οι οποίες εκτυλίσσονται στα χρόνια της Κατοχής επηρεάζουν τις εξελίξεις και, κυρίως, τη σύγκρουση των Δεκεμβριανών του 1944 στην Αθήνα. Τα Δεκεμβριανά είναι η κορύφωση

Το επιτελείο του 4ου Συντάγματος της 1ης Μεραρχίας του ΕΛΑΣ, Θεσσαλία (Φωτογραφικό Αρχείο ΑΣΚΙ)

των εμφύλιων συγκρούσεων που εκδηλώνονται τόσο στην επαρχία όσο και στην πρωτεύουσα το 1944.⁴

Τ.Σ.: Τέτοιες συγκρούσεις συμβαίνουν και σε άλλες χώρες.

Π.Β.: Ακριβώς. Ξέρουμε, προφανώς, ότι η σύγκρουση του Δεκέμβρη είναι η πιο σημαντική και η πιο πολύνεκρη· από την άλλη πλευρά, όμως, έχουμε συνεχείς συγκρούσεις μέχρι να φτάσουμε στα Δεκεμβριανά. Παράλληλα, όπως πολύ σωστά είπες, η στιγμή της Απελευθέρωσης είναι και η στιγμή της μεγάλης σύγκρουσης μεταξύ των δυνάμεων της Αντίστασης και των δυνάμεων που είχαν συνεργαστεί με τους ναζί. Αυτό το βλέπουμε σχεδόν σε όλες τις ευρωπαϊκές χώρες: στην Ιταλία, στη Γαλλία, στην Ολλανδία, στο Βέλγιο κ.ο.κ. Κατά τη γνώμη μου, λοιπόν, πρέπει να δούμε τα Δεκεμβριανά σαν το τελευταίο επεισόδιο των κατοκικών εμφύλιων συγκρούσεων, παρά το γεγονός ότι συμβαίνει λίγο μετά την Απελευθέρωση. Από την άλλη πλευρά, αυτές οι συγκρούσεις –και πολύ περισσότερο τα Δεκεμβριανά– δημιουργούν μία πάρα πολύ βαριά κληρονομιά πόλωσης, όξυνσης και εκδικητικότητας. Με αυτόν τον τρόπο δημιουργείται μία παρακαταθήκη πολύ δύσκολη για τη μετά την Απελευθέρωση εποχή. Στην ουσία, τα Δεκεμβριανά συνιστούν για τον αστικό κόσμο –τόσο για τα κόμματα όσο και για τον στρατό– την πρόκληση της επανάστασης· την απειλή της επανάστασης, την οποία είναι αποφασισμένοι να αποτρέψουν. Αυτό καθοδηγεί τη λογική, τη δράση και την πολιτική του αστικού κόσμου στο διάστημα μετά τη Συμφωνία της Βάρκιζας.⁵ Παράλληλα, έχουμε και μία τομή από την άποψη ότι η κυρίαρχη μεσοπολεμική αντίθεση μεταξύ βενιζελισμού–αντιβενιζελισμού ξεπερνιέται από μία νέα αντίθεση μεταξύ Αριστεράς και Δεξιάς, η οποία κυριαρχεί τόσο στα χρόνια μετά την Απελευθέρωση όσο, φυσικά, και μετά τον Εμφύλιο Πόλεμο.

4. Για τα Δεκεμβριανά και τα γεγονότα που οδήγησαν στη σύγκρουση βλ. ενδεικτικά δύο συζητήσεις που εκδόθηκαν από τα ΑΣΚΙ στο πλαίσιο της ψηφιακής σειράς «2 Αιώνες σε 21 Εκπομπές»: *Απελευθέρωση – Δεκεμβριανά '44. Πόλεμος και ειρήνη στη μετακατοχική Αθήνα – Συζητούν: 1. Ημέρες της Απελευθέρωσης: Χάγκεν Φλάισερ – Ιωάννα Παπαθανασίου – Ηλίας Νικολακόπουλος (περιλαμβάνει μαρτυρία του Σπύρου Ι. Ασδραχά), 2. Η κοινωνική διάσταση των Δεκεμβριανών: Μενέλαος Χαραλαμπίδης – Ηλίας Νικολακόπουλος*, Αθήνα, ΑΣΚΙ, 2020, ηλεκτρονικά διαθέσιμο στο http://www.askiweb.eu/images/2_aiones_se_21_ekpompes/apeleftherosidekemvriana/2Dekemvriana_low.pdf (ημερομηνία ανάκτησης: 17/05/2021).

5. Η Συμφωνία της Βάρκιζας υπογράφηκε στις 12 Φεβρουαρίου 1945 μεταξύ της κυβέρνησης Πλαστήρα και των αντιπροσώπων του ΕΑΜ. Με τη συμφωνία αυτή τελείωνε και επίσημα η σύγκρουση των Δεκεμβριανών, με την ήττα του ΕΑΜ/ΕΛΑΣ. Μεταξύ των όρων της συμφωνίας προβλέπονταν η αποστράτευση και ο πλήρης αφοπλισμός των ανταρτών του ΕΛΑΣ.

Τ.Σ.: Υπάρχει και το διάστημα '45-'46, πριν μπούμε, δηλαδή, στον «επίσημο» Εμφύλιο Πόλεμο. Για πολλά χρόνια υπήρχε μία βεβαιότητα ότι ο εμφύλιος πόλεμος ήταν αναπόφευκτος. Εσύ, όμως, παρουσιάζεις έναν πόλεμο, ο οποίος αρθρώνεται στάδιο-στάδιο και δεν θεωρείς εξ αρχής δεδομένο το πώς θα προχωρήσει. Παρακολουθείς την εξέλιξή του και κάθε φορά μελετάς σε ποια φάση βρίσκεται η πολεμική σύγκρουση.

Π.Β.: Κάπως έτσι προσεγγίζω στο βιβλίο τον Εμφύλιο Πόλεμο. Δεν πιστεύω ότι ήταν αναπόφευκτη η πορεία προς την εμφύλια σύγκρουση. Το βασικό στοιχείο είναι ακριβώς αυτό που μόλις πριν από λίγο ανέφερα. Η βαριά παρακαταθήκη των εμφυλίων συγκρούσεων και ειδικά των Δεκεμβριανών, η οποία διαμορφώνει και υπαγορεύει την πολιτική του αστικού κόσμου μετά την Απελευθέρωση, όπου έχουμε ένα πλέγμα πρακτικών αποκλεισμού, οικονομικών πιέσεων, διώξεων και βίας, που δεν ήταν αναπόφευκτο να ακολουθηθούν. Επιλέχθηκαν να ακολουθηθούν, ακριβώς για να αποκλείσουν την Αριστερά. Από την πλευρά της Αριστεράς, η εμπειρία του ΕΛΑΣ και του ένοπλου αγώνα συνιστούσε ένα προηγούμενο. Συνεπώς, ένα κομμάτι αυτού του κόσμου είχε εξοικειωθεί με τη λογική της ένοπλης σύγκρουσης.

Αντάρτες του ΕΛΑΣ, Στερεά Ελλάδα (Φωτογραφικό Αρχείο ΑΣΚΙ)

Β΄ ΜΕΡΟΣ

ΕΝΑΣ ΠΟΛΕΜΟΣ ΤΗΣ ΥΠΑΙΘΡΟΥ

Τ.Σ.: Θα ήθελα να σου θέσω ένα ερώτημα που και αυτό έχει απασχολήσει πολλούς – διότι ο Εμφύλιος Πόλεμος θέτει διαρκώς ερωτήματα, τα οποία απαντώνται με τρόπο άλλοτε ελλιπή και άλλοτε πιο πλήρη. Γιατί ο παρτιζάνικος αγώνας του Δημοκρατικού Στρατού αναπτύχθηκε στην ύπαιθρο και όχι στις πόλεις; Γιατί οι πόλεις μένουν πίσω, θα λέγαμε, σε αγωνιστικότητα;

Π.Β.: Πρέπει να διευκρινίσουμε, εξ αρχής, ότι όταν μιλάμε για ελληνικό Εμφύλιο Πόλεμο, μιλάμε για έναν πόλεμο, ο οποίος διεξάγεται κατά κύριο λόγο στην ύπαιθρο ή ακόμη και σε επαρχιακές πόλεις, αλλά όχι στην Αθήνα και στη Θεσσαλονίκη. Για να το εξηγήσει κανένας αυτό, πρέπει να λάβει υπόψη του μία σειρά από παραμέτρους. Η πρώτη είναι ότι και στην Κατοχή ο ένοπλος αγώνας στις πόλεις είναι αρκετά περιορισμένος. Στην περίπτωση της Αθήνας, μάλιστα, πρέπει να φτάσουμε στο καλοκαίρι του 1944 για να δούμε συγκρούσεις του ΕΛΑΣ με τους Γερμανούς και τα Τάγματα Ασφαλείας, στα μπλόκα που στήνονται την περίοδο εκείνη.⁶ Με άλλα λόγια, ο ένοπλος αγώνας δεν αποτελεί τον κύριο τρόπο πάλης των ανθρώπων της Αριστεράς στις πόλεις. Ο δεύτερος παράγοντας για να εξηγήσει κανένας τη διστακτικότητα και τελικά τη μη συμμετοχή των αριστερών των πόλεων έχει να κάνει με τα Δεκεμβριανά αυτά καθαυτά. Η έκρηξη βίας που συνοδεύει δηλαδή τις δεκεμβριανές συγκρούσεις και, τελικά, η ήττα που υφίσταται ο ΕΛΑΣ στην Αθήνα κάνουν πάρα πολλούς ανθρώπους να αποστασιοποιηθούν.

Τ.Σ.: Τον πόλεμο, μάλιστα, στα Δεκεμβριανά, τον διεξάγει ο ΕΛΑΣ Αθήνας, οπότε οι άνθρωποι αυτοί, μετά την ήττα, πρέπει να συνεχίσουν να κατοικούν σε αυτήν την πόλη.

Π.Β.: Ακριβώς. Και φέρουν, θα έλεγε κανείς, το βάρος αυτής της στρατιωτικής ήττας στην Αθήνα. Ένα βάρος που, υπενθυμίζω, δεν φέρει ο ΕΛΑΣ στην υπόλοιπη Ελλάδα, ο οποίος δεν έχει δώσει τη μάχη της εξουσίας απέναντι στις κυβερνητικές ή τις βρετανικές δυνάμεις. Ο τρίτος παράγοντας έχει να κάνει, κυρίως, με το ότι μεταπολεμικά, δηλαδή μετά τη Συμφωνία της Βάρκιζας, ο κόσμος της Αριστεράς στην Αθήνα και στις υπόλοιπες πόλεις είναι προσανατολισμένος στις νόμιμες μορφές αγώνα (στις κινητοποιήσεις, στις απεργίες, στη συμμετοχή στα συνδικάτα, στην ΕΠΟΝ) και άρα είναι πολύ δύσκολο στη συνέχεια να καταφύγει στην παράνομη δράση ή, στην ουσία, στη στρατιωτική δράση. Έχουν εκτεθεί οι περισσότεροι και επιπλέον το κλίμα που επικρατεί στις πόλεις από το 1946 και μετά είναι άσχημο.

Τ.Σ.: Οι διώξεις είναι κυρίαρχες.

Π.Β.: Οι διώξεις και η αστυνομοκρατία που επικρατεί στις πόλεις παραλύουν, ουσιαστικά, τη δράση της Αριστεράς: οργανώσεις, ηρωτοβουλίες, συλλογή κ.λπ.⁷

Τ.Σ.: Και θέτουν την πολιτική στράτευση στη Δεξιά σαν προϋπόθεση για να μπορέσει κάποιος να ενταχθεί και στην όποια οικονομική ανάπτυξη υπάρχει.

Π.Β.: Ακριβώς – και άρα είναι πραγματικά πάρα πολύ δύσκολο, σχεδόν αδύνατο, να υπάρξει δράση της Αριστεράς στις πόλεις μετά το 1947.

Τ.Σ.: Παρ' όλα αυτά, είναι σημαντικό το γεγονός ότι κάνεις αυτήν τη διάκριση και δεν το αποδίδεις μόνο στις διώξεις. Ακριβώς γιατί οφείλεται και στη διστακτικότητα του κόσμου των πόλεων, των δύο μεγάλων πόλεων της χώρας δηλαδή, ο οποίος, με έναν τρόπο, έχει δώσει ότι ήταν να δώσει και έχει πλέον τσακιστεί, έχει καταρρεύσει.

6. Ενδεικτικά αναφέρουμε ότι το Μπλόκο του Βύρωνα πραγματοποιήθηκε στις 7 Αυγούστου, το Μπλόκο της Κοκκιινιάς στις 17 και το Μπλόκο της Καλλιθέας στις 28 Αυγούστου 1944.

7. Τα κυριότερα νομοθετήματα που ψηφίστηκαν ήταν το Γ΄ Ψήφισμα στις 18 Ιουνίου 1946 «περί εκτάκτων μέτρων κατά των επιβουλευομένων την δημοσίαν τάξιν και την ακεραιότητα της χώρας», με βάση το οποίο ξεκίνησαν μαζικές διώξεις εναντίον υπόπτων για αριστερά φρονήματα, και ο Αναγκαστικός Νόμος 509 στις 27 Δεκεμβρίου 1947, με τον οποίον τέθηκε εκτός νόμου το ΚΚΕ και όλες οι ΕΑΜικές οργανώσεις.

ΛΕΥΤΕΡΟΣ ΔΕΣΜΩΤΗΣ

ΟΡΓΑΝΟ ΤΩΝ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΚΡΑΤΟΥΜΕΝΩΝ ΦΥΛΑΚΩΝ ΑΒΕΡΩΦ

Τιμή και δόξα στον άδολο μαρτύρο Λαό της Αθήνας και του Πειραιά που χάρισε στην ανθρωπότητα το φως της επίδικης Δεκεμβριανής Αντίστασης!

ΖΗΤΩ Ο ΗΡΩΪΚΟΣ ΚΙΛΙΔΑΜΑΣΤΟΣ ΛΑΟΣ ΤΗΣ ΑΘΗΝΑΣ ΚΑΙ ΤΟΥ ΠΕΙΡΑΙΑ ΠΟΥ ΧΑΡΙΞΕ ΣΤΗΝ ΑΝΘΡΩΠΟΤΗΤΑ ΤΟ ΦΩΣ ΤΗΣ ΕΠΙΔΙΚΗΣ ΔΕΚΕΜΒΡΙΑΝΗΣ ΑΝΤΙΣΤΑΣΗΣ!

Η ΑΝΤΙΣΤΑΣΗ ΤΟΥ ΔΕΚΕΜΒΡΗ

Η Αθήνα Δεκεμβριανή Αντίσταση αποτελεί το πιο λαμπρό γεγονός της ιστορίας της Ελλάδας και της ανθρωπότητας. Η Αθήνα και ο Πειραιάς, με τον ήρωικό τους λαό, χάρισαν στην ανθρωπότητα το φως της επίδικης Δεκεμβριανής Αντίστασης. Η Αθήνα και ο Πειραιάς, με τον ήρωικό τους λαό, χάρισαν στην ανθρωπότητα το φως της επίδικης Δεκεμβριανής Αντίστασης. Η Αθήνα και ο Πειραιάς, με τον ήρωικό τους λαό, χάρισαν στην ανθρωπότητα το φως της επίδικης Δεκεμβριανής Αντίστασης.

Η Αθήνα και ο Πειραιάς, με τον ήρωικό τους λαό, χάρισαν στην ανθρωπότητα το φως της επίδικης Δεκεμβριανής Αντίστασης. Η Αθήνα και ο Πειραιάς, με τον ήρωικό τους λαό, χάρισαν στην ανθρωπότητα το φως της επίδικης Δεκεμβριανής Αντίστασης. Η Αθήνα και ο Πειραιάς, με τον ήρωικό τους λαό, χάρισαν στην ανθρωπότητα το φως της επίδικης Δεκεμβριανής Αντίστασης.

Η Αθήνα και ο Πειραιάς, με τον ήρωικό τους λαό, χάρισαν στην ανθρωπότητα το φως της επίδικης Δεκεμβριανής Αντίστασης. Η Αθήνα και ο Πειραιάς, με τον ήρωικό τους λαό, χάρισαν στην ανθρωπότητα το φως της επίδικης Δεκεμβριανής Αντίστασης. Η Αθήνα και ο Πειραιάς, με τον ήρωικό τους λαό, χάρισαν στην ανθρωπότητα το φως της επίδικης Δεκεμβριανής Αντίστασης.

Η Αθήνα και ο Πειραιάς, με τον ήρωικό τους λαό, χάρισαν στην ανθρωπότητα το φως της επίδικης Δεκεμβριανής Αντίστασης. Η Αθήνα και ο Πειραιάς, με τον ήρωικό τους λαό, χάρισαν στην ανθρωπότητα το φως της επίδικης Δεκεμβριανής Αντίστασης. Η Αθήνα και ο Πειραιάς, με τον ήρωικό τους λαό, χάρισαν στην ανθρωπότητα το φως της επίδικης Δεκεμβριανής Αντίστασης.

Έτσι χρεώθηκε η Ελληνική Βασιλεία Η ΜΑΧΗ ΤΗΣ ΕΙΔΙΚΗΣ ΑΣΦΑΛΕΙΑΣ

Η Ελληνική Βασιλεία χρεώθηκε με την άσκηση της Ειδικής Ασφάλειας. Η Ελληνική Βασιλεία χρεώθηκε με την άσκηση της Ειδικής Ασφάλειας. Η Ελληνική Βασιλεία χρεώθηκε με την άσκηση της Ειδικής Ασφάλειας. Η Ελληνική Βασιλεία χρεώθηκε με την άσκηση της Ειδικής Ασφάλειας.

Η Ελληνική Βασιλεία χρεώθηκε με την άσκηση της Ειδικής Ασφάλειας. Η Ελληνική Βασιλεία χρεώθηκε με την άσκηση της Ειδικής Ασφάλειας. Η Ελληνική Βασιλεία χρεώθηκε με την άσκηση της Ειδικής Ασφάλειας. Η Ελληνική Βασιλεία χρεώθηκε με την άσκηση της Ειδικής Ασφάλειας.

Μαχη στο κεντρικό της πόλης

Μαχη στο κεντρικό της πόλης. Μαχη στο κεντρικό της πόλης. Μαχη στο κεντρικό της πόλης. Μαχη στο κεντρικό της πόλης. Μαχη στο κεντρικό της πόλης.

Μαχη στο κεντρικό της πόλης. Μαχη στο κεντρικό της πόλης. Μαχη στο κεντρικό της πόλης. Μαχη στο κεντρικό της πόλης. Μαχη στο κεντρικό της πόλης.

Όταν ξεκίνησε ο Λαός 3 ΔΕΚΕΜΒΡΙΟΥ 1944

Όταν ξεκίνησε ο Λαός. Όταν ξεκίνησε ο Λαός. Όταν ξεκίνησε ο Λαός. Όταν ξεκίνησε ο Λαός. Όταν ξεκίνησε ο Λαός.

ΤΟ ΟΛΟΚΛΗΤΟΜΑ ΤΟΥ ΨΥΡΡΗ

Το ολοκλήρωμα του Ψυρρή. Το ολοκλήρωμα του Ψυρρή. Το ολοκλήρωμα του Ψυρρή. Το ολοκλήρωμα του Ψυρρή. Το ολοκλήρωμα του Ψυρρή.

Το ολοκλήρωμα του Ψυρρή. Το ολοκλήρωμα του Ψυρρή. Το ολοκλήρωμα του Ψυρρή. Το ολοκλήρωμα του Ψυρρή. Το ολοκλήρωμα του Ψυρρή.

Η ΚΗΔΕΙΑ ΤΩΝ ΘΥΜΑΤΩΝ

Η κηδεία των θυμάτων. Η κηδεία των θυμάτων. Η κηδεία των θυμάτων. Η κηδεία των θυμάτων. Η κηδεία των θυμάτων.

Η κηδεία των θυμάτων. Η κηδεία των θυμάτων. Η κηδεία των θυμάτων. Η κηδεία των θυμάτων. Η κηδεία των θυμάτων.

Χειρόγραφη εφημερίδα τοίχου των πολιτικών κρατούμενων στις Φυλακές Αβέρωφ, 5/12/1945 (Βιβλιοθήκη ΑΣΚΙ)

Π.Β.: Επίσης, για τους ανθρώπους της πόλης υπάρχει ένας κόσμος των βουνών που τους είναι ξένος. Ξέρουν τις πόλεις, ξέρουν να κινητοποιούνται, να οργανώνονται, να ζουν, να δρουν, αλλά ο κόσμος της Πίνδου, του Γράμμου, του Βίτσι τούς είναι ξένος. Άρα, πραγματικά τους φαίνεται, όχι παράλογο, αλλά πάντως πολύ δύσκολο να βρεθούν σε αυτές τις περιοχές, σε περιβάλλοντα που δεν γνωρίζουν και δεν έχουν βρεθεί ποτέ.

Τ.Σ.: Έχουν εξαστικοποιηθεί, δηλαδή. Να μην το ξενάμε αυτό.

Π.Β.: Ναι, από την άλλη πλευρά, αυτή η διαφορά μεταξύ της συμμετοχής των αριστερών στην πόλη και στην ύπαιθρο στον ένοπλο αγώνα –στον Εμφύλιο Πόλεμο– καθορίζει, σε μεγάλο βαθμό, και τη δυναμική του ίδιου του πολέμου. Ο Εμφύλιος Πόλεμος δηλαδή εκδηλώνεται και εκτυλίσσεται κυρίως στις ορεινές, φτωχές, απομακρυσμένες περιοχές. Οι πιο ζωτικές περιοχές οικονομικά παραμένουν υπό τον έλεγχο των κυβερνητικών δυνάμεων και του στρατού. Ο Δημοκρατικός Στρατός, όταν θα αντιμετωπίσει τα προβλήματα στρατολόγησης, με την έλλειψη ανδρών, θα επιδιώξει να καταλάβει πόλεις –πάντοτε μιλάμε για επαρχιακές πόλεις– και θα το καταφέρει σε κάποιες περιπτώσεις.

Τ.Σ.: Για σύντομα χρονικά διαστήματα.

Π.Β.: Θα το καταφέρει στην Καρδίτσα, στο Καρπενήσι, στη Νάουσα,⁸ αλλά για σύντομα χρονικά διαστήματα, κάτι που δείχνει και τα όριά του.

Μαχητές του ΔΣΕ (Φωτογραφικό Αρχείο ΑΣΚΙ)

6. Η Καρδίτσα καταλαμβάνεται από δυνάμεις του Δημοκρατικού Στρατού στις 12-13 Νοεμβρίου 1948, ενώ η Νάουσα και το Καρπενήσι τον Ιανουάριο του 1949.

Η ΜΕΤΑΤΡΟΠΗ ΤΟΥ ΔΣΕ ΣΕ ΤΑΚΤΙΚΟ ΣΤΡΑΤΟ: ΜΙΑ ΚΡΙΣΙΜΗ ΑΠΟΦΑΣΗ

Τ.Σ.: Ένα ακόμη κορυφαίο ζήτημα είναι η απόφαση, που λαμβάνεται το κρίσιμο έτος 1948, ο Δημοκρατικός Στρατός να γίνει τακτικός και να μην παραμείνει ένας παρτιζάνικος στρατός. Έχει συζητηθεί πολύ το τι σήμαινε αυτό. Εγώ πιστεύω ότι η απόφαση αυτή τον αποδυνάμωσε από άποψη επιχειρησιακής ικανότητας, γιατί τον έβαλε σε μια λογική τακτικής ανάπτυξης και τελικά τσάκισε, επιχειρησιακά, ένα μεγάλο κομμάτι της δράσης του.

Π.Β.: Ναι και, όπως ξέρεις πολύ καλά, Τάσο, για να εξηγήσει κανείς τη στρατιωτική επιχειρησιακή λογική, πρέπει να καταλάβει και το πολιτικό σκεπτικό: ο ΔΣΕ θέλει να δημιουργήσει μία επικράτεια, δηλαδή έναν χώρο σταθερά ελεγχόμενο από αυτόν, κάτι που σημαίνει συγκέντρωση δυνάμεων. Πού το κάνει αυτό; Στον Γράμμο και σε περιοχές που είναι πολύ κοντά στα ελληνοαλβανικά και στα ελληνογιογκοσλαβικά σύνορα – περιοχές με πολύ λίγο πληθυσμό και φτωχές. Και στην προσπάθεια να διαφυλαχθεί αυτός ο θύλακας που δημιουργείται, η επικράτεια που δημιουργείται στον Γράμμο, επιλέγεται ένας τρόπος διεξαγωγής πολέμου πολύ διαφορετικός από εκείνον τον οποίον γνώριζαν...

Τ.Σ.: ...ως ΕΛΑΣίτες.

Π.Β.: Ακριβώς. Τον πόλεμο αυτόν δεν μπόρεσαν τελικά να τον διεξάγουν, γιατί, ακριβώς, δεν είχαν ούτε τα μέσα, ούτε τις δυνάμεις.

Τ.Σ.: Και δεν είχαν και την υποστήριξη που είχε το ΕΑΜ στην Κατοχή.

Π.Β.: Ναι και αυτό πρέπει να ειπωθεί. Για να το πούμε λίγο σχηματικά: όσο προχωράει η εμφύλια σύγκρουση και το Κομμουνιστικό Κόμμα Ελλάδας «βυθίζεται» στον ένοπλο αγώνα, τόσο μειώνεται η κοινωνική υποστήριξη που έχει.

ΠΟΛΙΤΙΚΕΣ ΕΛΕΓΧΟΥ ΤΟΥ ΕΔΑΦΟΥΣ ΚΑΙ ΤΟΥ ΠΛΗΘΥΣΜΟΥ

Τ.Σ.: Έχει πάρα πολύ ενδιαφέρον η έννοια της εδαφικότητας που χρησιμοποιείς στην ανάλυσή σου. Θα ήθελα να μας μιλήσεις λίγο για αυτήν την απομόνωση ή, αν θέλεις, αποξένωση του ΚΚΕ από τα ευρύτερα κοινωνικά στρώματα και τις κοινωνικές συμμαχίες, και να μας πεις δυο λόγια για την κοινωνική διάσταση του Εμφυλίου Πολέμου.

Π.Β.: Η έννοια της εδαφικότητας πιστεύω πως είναι πολύ σημαντική, όχι μόνο για τη μελέτη του ελληνικού Εμφυλίου Πολέμου, αλλά και γενικότερα. Δηλαδή, η έννοια της εδαφικότητας, ως ένα φάσμα πολιτικών ελέγχου του εδάφους και του πληθυσμού, είναι, πιστεύω, ένα από τα κλειδιά για να κατανοήσει κανένας την εξέλιξη, αλλά και την έκβαση του Εμφυλίου Πολέμου. Αναφέρομαι στη δυνατότητα του στρατού, μετά το 1947, να ελέγχει μεγάλες περιοχές της επικράτειας...

Τ.Σ.: ...χωρίς παρεμβάσεις.

Π.Β.: Ακριβώς. Με ποιον τρόπο το έκανε αυτό; Με τη μετακίνηση των αγροτικών πληθυσμών από τις ορεινές περιοχές στα αστικά κέντρα. Το 1947, μαζί με τις μεγάλες εκκαθαριστικές επιχειρήσεις που διεξάγει ο στρατός κατά του Δημοκρατικού Στρατού, προχωράει παράλληλα και σε ένα μεγάλο κύμα εκκένωσης χωριών. Με άλλα λόγια, ο στρατός μπαίνει σε χωριά, κυρίως σε ορεινές διαφιλονικούμενες ζώνες και αναγκάζει, εντός ή εκτός εισαγωγικών, τον πληθυσμό να τα εγκαταλείψει και να μετακινηθεί στα αστικά κέντρα, στις παρυφές των πόλεων, σε στρατόπεδα, τολ, σχολεία. Είναι το φαινόμενο των ανταρτόπληκτων, όπως ονομάζονται εκείνη την εποχή. Είναι μια πολύ σημαντική στρατηγική κίνηση. Η μετακίνηση αυτών των πληθυσμών γίνεται καθ' όλη τη διάρκεια του Εμφυλίου Πολέμου και δεν αφορά δυο-τρεις χιλιάδες ανθρώπους. Στην κορύφωσή του, το 1948, μετακινούνται περίπου 700.000 άνθρωποι.

Τ.Σ.: Βγάζουν το νερό απ' τη λίμνη και πεθαίνουν τα ψάρια...

Π.Β.: Αν λάβει κανείς υπόψη του ότι αυτές οι μετακινήσεις γίνονται κυρίως στη βόρεια και στην κεντρική Ελλάδα, καταλαβαίνει τι σημαίνει το να μετακινηθούν τόσες χιλιάδες άνθρωποι. Στην ουσία ερημώνει ο τόπος.

Παράδοση αιχμαλώτου κατά τη διάρκεια του Εμφυλίου – Πηγή: Πολεμικό Μουσείο Αθηνών

Μεταφορά πολεμοφοδίων (Φωτογραφικό Αρχείο ΑΣΚΙ)

Τ.Σ.: Με τον τρόπο αυτόν οι αντάρτες στερούνται τροφοδοσία, πληροφορίες και την όποια υποστήριξη μπορεί να είχαν.

Π.Β.: Στερούνται, επίσης, και πιθανούς μελλοντικούς αντάρτες.

Τ.Σ.: Η διαδικασία αυτή συνιστά την απόλυτη στρατιωτικοποίηση του Εμφυλίου Πολέμου. Δηλαδή, ένας πόλεμος που ήταν και πολιτικός, παύει να είναι, γιατί αλλιάζει ο πολιτικός χάρτης.

Π.Β.: Αλλιάζει ο πολιτικός χάρτης ακόμη και στα χωριά τα οποία δεν εκκενώνονται. Φροντίζουν να ελέγξουν τον πληθυσμό και εξοπλίζουν τους εθνικόφρονες κατοίκους, ούτως ώστε, αν μείνουν στα χωριά, να είναι σίγουροι ότι αυτοί που θα μείνουν θα πολεμήσουν κατά των ανταρτών ή θα βοηθήσουν τον στρατό στις επιχειρήσεις κατά των ανταρτών. Έχουμε, δηλαδή, παράλληλα με την εδαφικότητα και μία συνολική στρατιωτικοποίηση της ελληνικής κοινωνίας. Με άλλα λόγια, μια μεγέθυνση, μια επέκταση του ρόλου και της δράσης του στρατού μέσα στην ελληνική κοινωνία.

Τ.Σ.: Μια εργαλειοποίησή του σε όλα τα επίπεδα.

Π.Β.: Ακριβώς, ο στρατός διεισδύει και οργανώνει το σύνολο της κοινωνικής ζωής στη χώρα, τόσο στις πόλεις όσο και στα χωριά, με βάση τη στρατιωτική λογική και τις επιχειρησιακές ανάγκες του. Αλλά για να παραμείνουμε στο θέμα της εδαφικότητας: αποτελεί μία κίνηση, η οποία στερεί από τους αντάρτες ζωτικό χώρο και άρα τη δυνατότητα να αποκτήσουν μια κάποια δυναμική στο μέλλον. Έτσι, συρρικνώνονται και εδαφικά και αριθμητικά. Από τα τέλη του 1948 και μετά, στην ουσία, η συρρίκνωση αυτή είναι διαρκής.

Τ.Σ.: Ας μιλήσουμε λίγο και για τις αντίστοιχες πολιτικές του Δημοκρατικού Στρατού, δηλαδή για την προσπάθειά του να ελέγξει και εκείνος περιοχές. Πώς φτάνουμε από το 1946, όταν ακόμη μπορεί να πει ότι ελέγχει κάποιες περιοχές, στο 1948, που πλέον συγκεντρώνεται μόνο στη βορειοδυτική Μακεδονία, δηλαδή στις παρυφές του Γράμμου και στο όρος Βίτσι; Μας μίλησες για τον εθνικό στρατό και την παρουσία του κράτους της Αθήνας, μέσω του στρατού, στις περιοχές αυτές. Υπάρχει, όμως, κάποια περίοδος που οι περιοχές αυτές είναι διαφιλονικούμενες κι απ' τους μεν κι απ' τους δε;

Π.Β.: Είναι η περίοδος από το φθινόπωρο του 1946, όταν έχουμε μία αριθμητική ανάπτυξη των ανταρτών, μέχρι το καλοκαίρι του 1947, όπου έχουμε ολόκληρες περιοχές, κυρίως στην Πίνδο, στα Άγραφα και γενικότερα στους ορεινούς όγκους της Κεντρικής Ελλάδας, αφενός, και στις ορεινές περιοχές στα ελληνογιογκοσλαβικά σύνορα, αφετέρου, που μετατρέπονται σε διαφιλονικούμενες ζώνες, με την έννοια ότι κανένας από τους δύο δεν έχει σταθερό, διαρκή και πλήρη έλεγχο των πληθυσμών αυτών.

Τ.Σ.: Έναν χρόνο και κάτι, δηλαδή.

Π.Β.: Ναι, μέχρι τις εκκαθαριστικές επιχειρήσεις του στρατού. Σε αυτό το σημείο, πρέπει να διευκρινίσουμε ότι ο στρατός, στην ουσία, εμπλέκεται ενεργά, με μεγάλες δυνάμεις και με σχεδιασμένες επιχειρήσεις, την άνοιξη του 1947.⁹

Τ.Σ.: Μέχρι τότε, τον πόλεμο τον διεξήγαγε κυρίως η χωροφυλακή.

Π.Β.: Ακριβώς. Έτσι, από τη μία έχουμε τη μέγιστη δυνατή εμπλοκή του στρατού και, από την άλλη, αλλιάζει η αντίληψη και η στοχοθεσία του Δημοκρατικού Στρατού. Το 1947 ο ΔΣΕ δεν θέλει, πλέον, να επεκταθεί στην επικράτεια, θέλει να έχει τον σταθερό έλεγχο ενός εδάφους στη βορειοδυτική Ελλάδα, στην περιοχή, όπως ήδη περιέγραψες, του Γράμμου και του Βίτσι. Αυτό σημαίνει ότι οι αντάρτες διαρκώς αναδιπλώνονται, εγκαταλείπουν περιοχές και πληθυσμούς στο στρατό, για να μπορέσουν να διαφυλάξουν τις δυνάμεις τους. Τελικά αναδιπλώνονται προς την περιοχή του Γράμμου και του Βίτσι, που είναι το ορμητήριο ή η επικράτεια του Δημοκρατικού Στρατού, αφήνοντας, στην ουσία, την υπόλοιπη ηπειρωτική Ελλάδα, όχι ακριβώς στα χέρια του στρατού, αλλά πάντως...

Τ.Σ.: ...δεν μπορούν να την κρατήσουν ούτε στα δικά τους χέρια.

9. Στις 7 Φεβρουαρίου 1947 η κυβέρνηση Δημητρίου Μάξιμου και η στρατιωτική ηγεσία εγκρίνουν το «Σχέδιο Τέρμινους» που είχε υποβάλει το ΓΕΣ, το οποίο σηματοδοτούσε την έναρξη των εκκαθαριστικών επιχειρήσεων κατά του ΔΣΕ.

ΔΕΝ ΘΑ ΠΕΡΑΣΟΥΝ!

ΠΡΩΤΕΣ ΣΤΗΝ ΑΜΙΛΛΑ ΤΩ ΒΙΤΩ

ΚΥΡΙΑΚΗ 24 ΙΟΥΛΗ 1949

ΒΓΑΙΝΕΙ ΑΠΟ ΤΙΣ ΜΑΧΗΤΡΙΕΣ ΤΗΣ 105 ΤΑΞΙΑΡΧΙΑΣ — ΑΡΙΘΜΟΣ ΦΥΛΛΟΥ 2

ΠΕΝΤΕ ΧΡΟΝΙΑ ΜΕΤΑ ΤΟ ΘΑΝΑΤΟ ΤΗΣ ΗΛΕΚΤΡΑ

Όταν ρίξει κανένας μιά ξη του γυναικείου κινήματος, στο Πάνθεο των Αντιπροσωπεύει την έλληνική πρωτίων της έθνικής μας αντίστασης, δέν μπορεί παρά κά συνέδρια των γυναικών. να σταματήσει στή μαρτυρική μορφή της Ηλέκτρας Αποστόλου. Η ύπεροχη αυτή Έλληνίδα μέ τή βαθειά πίστη και τήν άπερίοριστη άγάπη στά Ιδανικά του άγώνα δά ζεί φωτεινό σύμβολο γιά τήν άπολύτωση του λαού μας.

Μέλος της ΟΚΝΕ στά 14 χρόνια της κι' άργότερα του ΚΚΕ συντελεί στήν ανάπτυ-

πιάνεται άπ' τούς ταγματαλήτες, βασανίζεται άπάνθρωπα κι άποβη μπροστά στους βασανιστές της, περιφρονώντας τό θάνατο, παραίσει τή ζωή της στήν άγκαλιά της άθανασίας. Γιατί ή ΗΛΕΚΤΡΑ ΖΕΙ και μας οδηγεί στό σκληρό μας άγώνα, που είναι συνέχεια του δικού της άγώνα.

13 ΜΑΧΗΤΡΙΕΣ ΤΗΣ ΤΑΞΙΑΡΧΙΑΣ ΜΑΣ ΤΙΜΗΘΗΚΑΝ ΜΕ ΤΟ ΠΡΑΞΗΜΟ ΗΛΕΚΤΡΑ.

έξοριζεται πολλές φορές. Τό 1942 δραπετεύει άπ' τήν Ανάφη και ρίχνεται όλοψυχα στόν άγώνα γιά τή λευτεριά του λαού μας. Τόν Ιούλη

τιμή και δόξα στις ήρωικές μας μαχητρίες που σολίζοι τά στήθη τους τό πάρασημο της Ηρωίδας ΗΛΕΚΤΡΑΣ.

ΠΡΩΤΕΣ ΣΤΗΝ ΑΜΙΛΛΑ

Δ.Σ.Ε.—105 ΤΑΞΙΑΡΧΙΑ

ΗΜΕΡΗΣΙΑ ΔΙΑΤΑΓΗ

Μέ τήν εύδυνειδησία σας, τή προσήλωσή σας στό καθήκον, τήν εργατικότητα σας, τήν κατάλληλη εκμετάλλευση του πολιτικού χρόνου, τήν θαυμάσια αντοχή σας, τήν πολεμική σας επίδοση, φανήκατε γνήσιες θυγατρες του περήφανου λαού μας, που επαναστατημένος μάχεται γιά τή λευτεριά και ανεξαρτησία του.

Δειξατε μέ τις πράξεις σας πώς νοιώσατε βαθειά τό ρολό της Έλληνίδας, μαχητριάς της Λαϊκής μας επανάστασης.

Στόν πόλεμο, στήν εκπαίδευση, στήν οχύρωση στις βαθειές διεισδύσεις στα μετόπισθεν του εχθρού, στις σκληρές πορείες,

στή σκοπιά και στήν ένεδρο, φανήκατε αντάξιες των συγγωνιστών σας και επιβεβαιώσατε πώς κρατάτε γερά τό τιμημένο τουφέκι, του έλευθερωτή λαϊκού μας Στρατού. Τώρα στά χέρια σας ανεμίζει ή σημαία της άμιλλας των μαχητριών του Βίτσι. Μά από δω και μπρός μανούν μπροστά σας πιά βαρειά καθήκοντα. Πρέπει νά σιτε παράδειγμα και υπόδειγμα στήν πολεμική και ήτοιμική ζωή. Σόλλεσαστε τίς κληρώσεις.

Από σας ή Ταξιαρχία μας και ό λαός του Βίτσι, περιμένει νά εκπληρώσετε στό άκέραιο τό καθήκον σας, και νά δώσετε συντριφτικά χτυπήματα στόν έχθρό, που δά επιχρησεί μέ όλα τά μέσα

του νά τό σπλαβόσει. Μά τό Βίτσι πρέπει νά γίνει και θα γίνει ταμπούρι και κάστρο Λευτεριάς. Με τέτοιες λεβαντίδες δάν και σάς δέν μπορεί παρά ή Ταξιαρχία μας νά συντελέσει σ' αυτό! Νά κάνει πράξη τό γενικό σύνθημα: Στο Βίτσι ό έχθρός δέν δά περάσει. Στο Βίτσι δά κερδίσουμε τή μάχη της λευτεριάς και της ειρήνης.

Μαχητρίες που δέν σάς έλαχε ή τιμή νά πολεμήσετε στήν πρώτη γραμμή τόν έχθρό. Φανείτε αντάξιες των συναγωνιστριών σας, που άναδειχθηκαν ήρωίδες, στα Κουλουδούρια, στο Άνώνιμο, στα Γκιβατα, στο Ράντοσι, στήν Όενα στή Λυδιά, στα Βάρμπισα.

Μαχητρίες της 105 Ταξιαρχίας. (Συνέχεια στήν 4η σελ.)

ΔΕΤΕ ΤΗ ΓΝΩΜΗ ΣΑΣ

Νά σπάσουμε τή διστακτικότητα

Αυτές οι πολεμίστριες που ξεπλατίζονται κοιβαλάοντας πελάρια έβλα και πέτρες γιά τήν οχύρωση, που σπάνε τά πόδια τους και κινδυνεύουν τή ζωή τους στό μακροπόλεμο, ποι συγκλονίζουν τις καρδιές και τις κορφές μέ τά τραγούδια τους, όταν καταβαίνουν σέ δημοκρατική συνέλευση διατάζουν, ντρέπονται νά ποιν τή γνώμη τους και χρειάζεται νά τις βγάξει μπροστά του κελί ό προϊστάμενος κάθε κομβέντα τους που τις πιά πολλές φορές είναι πολύτιμη μέ τήν άπλοτητά της. Γιατί λοιπόν νά διστάζουν; Τίποτα δέ δικαιολογεί τό δισταγμό τους. Σπάζοντάς τον δά πετύχουμε καλύτερη ανάπτυξη του τμήματός μας. Άς βοηθήσουν όλοι σ' αυτή τήν κατεύθυνση.

Έξορμήσεις

«Γιορτάζοντας τή νίκη μας στήν άμιλλα, έμπρός νά έξορμήσουμε άποψη γιά τή γρηγορώτερη τελειοποίηση της οχύρωσής μας.» Μ' αυτά τά λόγια της υπεύθυνης όλες οι κοπέλες του III τάγματος έξορμησαν τή νύχτα της 10 του Ιούλη, σ' όλα τά τσουγκάρια, και κουβάλησαν ξύλα γιά τά πολυβολεί. Κι' οι έξορμήσεις αυτές που συνεχίστηκαν κι' άλλες βραδύες άργότερα και συντέλεσαν άποφασιστικά στό νά σκεπαστούν συντομότερα τά πολυβολεία και τά άμπριά μας ει. (Συνέχεια στήν 3η σελ.)

Έντυπο των μαχητριών της 105ης Ταξιαρχίας του ΔΣΕ, 20/7/1949 (Βιβλιοθήκη ΑΣΚΙ)

Μαχήτριες του ΔΣΕ στη μάχη (Φωτογραφικό Αρχείο ΑΣΚΙ)

Ο ΕΜΦΥΛΙΟΣ ΠΟΛΕΜΟΣ ΩΣ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗ

Τ.Σ.: Στο βιβλίο σου προτείνεις τη μελέτη και την ανάλυση του ελληνικού Εμφυλίου Πολέμου ως επαναστατικό φαινόμενο. Εξετάζεις τον ελληνικό Εμφύλιο Πόλεμο σαν μία επανάσταση συνδυαστικά με άλλες αντίστοιχες επαναστάσεις σε άλλες χώρες, αν και δύσκολα μπορεί να συγκριθεί ως εμφύλιος πόλεμος με άλλους αντίστοιχους πολέμους. Δηλαδή, προτάσσεις το στοιχείο της επανάστασης –και όχι το στοιχείο του πολέμου– σαν κάτι ενδιαφέρον, σαν κάτι κυρίαρχο και ουσιαστικό. Θέλεις να μας μιλήσεις λίγο γι' αυτό;

Π.Β.: Ναι, η έννοια της επανάστασης ήταν ένας τρόπος να δω τον ελληνικό Εμφύλιο Πόλεμο σε ένα ευρύτερο πλαίσιο, το οποίο θα μου επέτρεπε να εντοπίσω ομοιότητες και διαφορές με άλλους αντίστοιχους εμφυλίους πολέμους που έχουν γίνει σε άλλες χώρες. Η ιδέα ήταν ότι πρέπει κανείς να αντιληφθεί τον ελληνικό Εμφύλιο Πόλεμο σαν μία εκδοχή, σαν μία πλευρά μιας επαναστατικής διαδικασίας. Έχουμε δηλαδή πάρα πολλές επαναστάσεις –θα αναφερθώ μόνο στα πιο κλασικά παραδείγματα που γνωρίζουμε, τη Ρωσική και την Κινεζική Επανάσταση–, που στην ουσία συνδέονται, ακολουθούνται ή συνοδεύονται από εμφυλίους πολέμους. Κάτι αντίστοιχο συμβαίνει και στην περίπτωση της Ελλάδας. Βέβαια, απ' την άλλη πλευρά, στην ελληνική περίπτωση έχουμε μία επανάσταση η οποία δεν προκύπτει τόσο από κάποια βαθιά κοινωνικά αίτια όσο από μία πολιτική σύγκρουση. Προφανώς υπάρχουν κοινωνικές αντιθέσεις, κοινωνικά προβλήματα, φτώχεια και ανισότητα, τα οποία δημιουργούν εντάσεις και συγκρούσεις. Παρ' όλα αυτά, ο ελληνικός Εμφύλιος Πόλεμος –και αυτή είναι, αν θέλεις, και η σχέση του με τις κατοχικές συγκρούσεις– είναι μία κατεξοχήν πολιτική σύγκρουση. Η έννοια της επανάστασης, όμως, μου επιτρέπει να τον μελετήσω σε ένα ευρύτερο συγκριτικό πλαίσιο.

Στρατιώτες του Εθνικού Στρατού έτοιμοι για επίθεση – Πηγή: Πολεμικό Μουσείο Αθηνών

Στην ουσία έχουμε να κάνουμε με μια προσπάθεια αλλαγής του καθεστώτος και αυτό πρέπει να το συνειδητοποιήσουμε. Δεν έχουμε να κάνουμε απλά με μια μάχη, με μια πολεμική σύγκρουση, έχουμε να κάνουμε με τη σύγκρουση δύο διαφορετικών αντιλήψεων, δύο διαφορετικών κοινωνικών μοντέλων. Έτσι, αυτή η πλευρά του ελληνικού Εμφυλίου Πολέμου μάς επιτρέπει να ξαναδούμε συνοδικά τη δεκαετία του 1940, αλλά και την περίοδο του Εμφυλίου Πολέμου, χωρίς πλέον να μπαίνουμε σε μία συζήτηση για το αν αυτή η επανάσταση ήταν κάτι καλό ή κακό.

Τ.Σ.: Κακό εκ μέρους της Δεξιάς γιατί «κάνετε επανάσταση εσείς οι αριστεροί», κακό εκ μέρους της Αριστεράς γιατί «ντηθηθήκαμε εμείς οι αριστεροί».

Π.Β.: Ναι, δηλαδή, πρέπει δούμε το πώς οδηγούμαστε σε μία βίαιη ρήξη σαν ένα ιστορικό φαινόμενο. Να αναρωτηθούμε γιατί έχουμε μία ριζοσπαστικοποίηση της Αριστεράς στα χρόνια του Εμφυλίου με στόχο, τελικά, όντως να επιδιώξει να πάρει την εξουσία με τη χρήση των όπλων και, αντίστοιχα, η άλλη πλευρά να διατηρήσει την εξουσία της με τη χρήση των ίδιων μέσων. Άρα, θα πρέπει να δούμε το πώς οδηγήθηκε η ελληνική κοινωνία σε αυτήν τη βίαιη, ολοκληρωτική σύγκρουση, με ποιον τρόπο ενεπλάκη και πώς, τελικά, βγήκε από αυτήν τη σύγκρουση. Διότι, για πολλές δεκαετίες μετά τη ρήξη του Εμφυλίου και εξαιτίας της ήττας της, η Αριστερά είχε, ουσιαστικά, ενοχοποιηθεί την έννοια της επανάστασης. Η Αριστερά δεν ήθελε να αποδεχτεί ότι ο ελληνικός Εμφύλιος Πόλεμος ήταν μία επαναστατική απόπειρα.

Τ.Σ.: Και έτσι αναπαρήγαγε το αφελές αφήγημα ότι δεν ήθελε την εξουσία. Μα είναι δυνατόν να μην ήθελε την εξουσία;

Π.Β.: Ή το ότι «δεν φταίμε εμείς» για τον Εμφύλιο Πόλεμο, «φταίει η Δεξιά», η οποία ώθησε την Αριστερά να πάρει τα όπλα. Αυτό μπορεί να ισχύει, εν μέρει, στην αρχή, αλλά από ένα σημείο και μετά αυτή η εμφυλιοπολεμική σύγκρουση έχει τη δική της δυναμική, που, τελικά, αφορά το ίδιο το καθεστώς. Έτσι, μελετώντας το γεγονός ιστορικά, πλέον, δεν μπορούμε να αγνοούμε την επαναστατική του διάσταση.

Τ.Σ.: Μάλιστα υπάρχει η επανάσταση, αλλά υπάρχει και η αντεπανάσταση. Η Δεξιά κινητοποιείται πολεμικά, δεν κινητοποιείται πολιτικά μόνο. Και πάση δυνάμει κιόλας, δηλαδή. Δεν αφήνει τίποτα στην τύχη.

Π.Β.: Πάντοτε θυμάμαι την έκφραση ενός Αμερικανού το '45 –την εποχή, δηλαδή, της Λευκής Τρομοκρατίας, όπως ονομάστηκε– όπου περιγράφει αυτό το οποίο συμβαίνει όχι ως «Λευκή Τρομοκρατία», αλλά ως αντεπανάσταση.¹⁰ Δηλαδή σαν μία προσπάθεια των καθεστωτικών δυνάμεων να διαφυλάξουν την ισχύ και την κυριαρχία τους απέναντι στην απειλή της Αριστεράς και στις αλλαγές που θέλει να φέρει.

Τ.Σ.: Πολυμέρη, σε ευχαριστούμε πάρα πολύ.

Π.Β.: Εγώ σας ευχαριστώ, γεια σας.

10. William H. McNeill, *The Greek Dilemma: War and Aftermath*, Λονδίνο, Victor Gollancz, 1947, σ. 165.

Μαχητές και μαχήτριες του ΔΣΕ (Φωτογραφικό Αρχείο ΑΣΚΙ)

ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΟ

12 Φεβρουαρίου 1945

Υπογράφεται η Συμφωνία της Βάρκιζας, η οποία προβλέπει, μεταξύ άλλων, τον πλήρη αφοπλισμό και τη διάλυση του ΕΛΑΣ και των υπόλοιπων οργανώσεων

21 Φεβρουαρίου 1945

Ξεκινά η ακροαματική διαδικασία στο ειδικό δικαστήριο δωσιλόγων. Το αποτέλεσμα της δίκης, γνωστή και ως «δίκη των Κουίσθινγκς», ήταν η καταδίκη των 20 από τους 27 κατηγορούμενους, συμπεριλαμβανομένων των τριών κατοχικών πρωθυπουργών (Γεώργιος Τσοπάκογλου, Κωνσταντίνος Λογοθετόπουλος, Ιωάννης Ράλλης)

8 Απριλίου 1945

Παρατείνεται η κυβέρνηση Πλαστήρα. Ακολουθούν διαδοχικά οι βραχύβιες κυβερνήσεις του Πέτρου Βούλγαρη και του Παναγιώτη Κανελλόπουλου. Στις 22 Νοεμβρίου δίνεται εντολή σχηματισμού κυβέρνησης στον θεμιστοκλή Σοφούλη με αντιπρόεδρο του υπουργικού συμβουλίου τον Γεώργιο Καφαντάρη. Προσπάθειες εξομάλυνσης της πώλησης

24 Απριλίου 1945

Το ΕΑΜ μετατρέπεται σε πολιτικό συνασπισμό κομμάτων

30 Μαΐου 1945

Ο *Ριζοσπάστης*, με έκτακτη έκδοση, αναγγέλλει την επιστροφή του «ήρωα αρχηγού του ΚΚΕ» Νίκου Ζαχαριάδη στην Ελλάδα από το Νταχάου. Στο επόμενο διάστημα θα πραγματοποιήσει μια μεγάλης έκτασης ανασυγκρότηση του κόμματος, καθώς και ανεπιτυχείς προσπάθειες προσέγγισης με την κυβέρνηση Σοφούλη

12 Ιουνίου 1945

Δημοσιεύεται στον *Ριζοσπάστη* καταγγελία κατά του Άρη Βελουχιώτη, λόγω της διαφωνίας με την υπογραφή της Συμφωνίας της Βάρκιζας. Στις 16 Ιουνίου, κατά τη διάρκεια συμπλοκής με τον στρατό, ο Βελουχιώτης αυτοκτονεί

8 Φεβρουαρίου 1946

Ανακοινώνεται η απόφαση του πολιτικού συνασπισμού κομμάτων του ΕΑΜ για αποχή από τις βουλευτικές εκλογές

12 Φεβρουαρίου 1946

Με αφορμή την πρώτη επέτειο από τη Συμφωνία της Βάρκιζας, ο *Ριζοσπάστης* δημοσιεύει στοιχεία, με τα οποία καταδεικνύεται το «τρομοκρατικό όργανο» κατά των κομμουνιστών: 1.192 δολοφονίες, 6.413 τραυματισμοί, 31.640 βασανισμοί και κακοποιήσεις, 73.091 συλλήψεις, 159 βιασμοί, 6.567 ληστείες και καταστροφές, 551 επιδρομές και ανατινάξεις γραφείων και τυπογραφείων

1-7 Μαρτίου 1946

Στο 8ο Συνέδριο της ΓΣΕΕ με τη συμμετοχή 1.800 αντιπροσώπων, επιβεβαιώνεται η υπεροχή του ΕΑΜ στο εργατικό κίνημα. Στις 26 Ιουνίου, με απόφαση του Συμβουλίου της Επικρατείας, ακυρώνεται το 8ο Συνέδριο και έναν μήνα μετά η εκλεγμένη διοίκηση της ΓΣΕΕ καθαίρεται με υπουργικό διάταγμα

31 Μαρτίου 1946

Διενεργούνται οι πρώτες μεταπολεμικές βουλευτικές εκλογές από την κυβέρνηση Σοφούλη, ενώ τη περασμένη νύχτα έχει πραγματοποιηθεί επίθεση ομάδας κομμουνιστών στο αστυνομικό τμήμα του Λιτόχωρου Πιερίας. Ο πολιτικός συνασπισμός του ΕΑΜ και άλλα δημοκρατικά κόμματα απέχουν από τις εκλογές, ως διαμαρτυρία για τις συνθήκες διεξαγωγής τους. Το ΕΑΜ και το ΚΚΕ κατήγγελλαν επί μήνες τις διώξεις και την τρομοκρατία αριστερών πολιτών, ιδιαίτερα στην ύπαιθρο. Στις εκλογές επικράτησε η Ηνωμένη Παράταξις Εθνικοφρόνων, με επικεφαλής τον Κωνσταντίνο Τσαλδάρη.

- 18 Απριλίου 1946 Σχηματίζεται κυβέρνηση υπό τον αρχηγό του Λαϊκού Κόμματος Κωνσταντίνο Τσαλδάρη, μετά από αποτυχημένη προσπάθεια για μια κυβέρνηση συνεργασίας με επικεφαλής τον πρόεδρο του Συμβουλίου της Επικρατείας Παναγιώτη Πουλίτσα. Μέχρι τις επόμενες εκλογές, μετά τη λήξη του Εμφυλίου (5 Μαρτίου 1950), σχηματίζονται 10 κυβερνήσεις συνασπισμού
- 18 Ιουνίου 1946 Ψηφίζεται το Γ΄ Ψήφισμα «περί εκτάκτων μέτρων κατά των επιβουλευομένων την δημοσίαν τάξιν και την ακεραιότητα της χώρας». Με βάση αυτό το ψήφισμα ξεκινούν μαζικές διώξεις εναντίον υπόπτων για αριστερά φρονήματα
- 4-5 Ιουλίου 1946 Στην Ποντοκερασιά Κιλίκis, ομάδα αντάρτων με τη βοήθεια χωρικών διαλύουν λόχο του στρατού. Είκοσι στρατιώτες προσχωρούν στους αντάρτες με τον οπλισμό τους
- 26 Ιουλίου 1946 Εκτελούνται στα Γιαννιτσά 6 άτομα, ανάμεσά τους και η πρώτη γυναίκα στην ελληνική ιστορία, η σλαβομακεδόνη δασκάλα Ειρήνη Γκίνη (Μίρκα Γκίνοβα)
- [20] Αυγούστου 1946 Ο Μάρκος Βαφειάδης αναλαμβάνει τον συντονισμό της δράσης των αντάρτων
- 1 Σεπτεμβρίου 1946 Διενεργείται, από την κυβέρνηση Τσαλδάρη, δημοψήφισμα, με ερώτημα την επάνοδο ή όχι του βασιλιά Γεωργίου Β΄. Το αποτέλεσμα ήταν 69% υπέρ της αποκατάστασης της μοναρχίας. Ο βασιλιάς Γεώργιος Β΄ επιστρέφει στην Ελλάδα στις 27 Σεπτεμβρίου. Θα πεθάνει την 1η Απριλίου 1947 και θα τον διαδεχθεί ο αδελφός του Παύλος
- 24 Σεπτεμβρίου 1946 Οι αντάρτες καταλαμβάνουν τη Δεσκάτη. Ιδρύεται το Αρχηγείο περιοχής Θεσσαλίας
- 2 Οκτωβρίου 1946 Οι αντάρτες μπαίνουν στη Νάουσα, όπου ανατινάσσουν τα κτίρια της Ασφάλειας
- 26 Οκτωβρίου 1946 Ιδρύεται το Γενικό Αρχηγείο Ανταρτών στην Τσόκα Αντιχασίων
- 27 Δεκεμβρίου 1946 Αποφασίζεται η μετονομασία του Γενικού Αρχηγείου Ανταρτών σε Δημοκρατικό Στρατό Ελλάδας (ΔΣΕ) με αρχηγό τον Μάρκο Βαφειάδη
- 17-18 Ιανουαρίου 1947 Ιδρύεται το Αρχηγείο Ρούμελης του ΔΣΕ και την επόμενη το Αρχηγείο περιοχής Ηπείρου
- 24 Ιανουαρίου 1947 Σχηματίζεται η «επτακέφαλος κυβέρνηση» του Δημητρίου Μάξιμου, με τη συνεργασία επτά πολιτικών αρχηγών. Εκτός κυβέρνησης παραμένει το Κόμμα Φιλελευθέρων
- 7 Φεβρουαρίου 1947 Συγκαλείται πολεμικό συμβούλιο με τη συμμετοχή της κυβέρνησης και της στρατιωτικής ηγεσίας και εγκρίνεται το καταρτισθέν από το ΓΕΣ «Σχέδιο Τέρμινους», με το οποίο ξεκινούν οι πρώτες μεγάλες εκκαθαριστικές επιχειρήσεις σε Ήπειρο και Μακεδονία
- 13 Φεβρουαρίου 1947 Δυνάμεις του ΔΣΕ μπαίνουν στη Σπάρτη
- 19 Φεβρουαρίου 1947 Αποφασίζεται η ίδρυση του Στρατοπέδου Μακρονήσου
- 12 Μαρτίου 1947 Ο πρόεδρος των ΗΠΑ Χάρι Τρούμαν διατυπώνει στο Κογκρέσο, μέσω του ηγόμενου «Δόγματος Τρούμαν», την πρόθεση των Ηνωμένων Πολιτειών να υποστηρίξουν οικονομικά και στρατιωτικά την Ελλάδα και την Τουρκία, ώστε να μην πέσουν στη σοβιετική σφαίρα επιρροής

- 18 Μαρτίου 1947 Ιδρύεται το Αρχείο Ανατολικής Μακεδονίας-Θράκης
- 20 Μαρτίου 1947 Δολοφονείται στη Θεσσαλονίκη το ηγετικό στέλεχος του ΚΚΕ Γιάννης Ζεύγος
- 20 Μαρτίου 1947 Ο Νίκος Ζαχαριάδης περνά παράνομα στη Γιουγκοσλαβία και συναντάται με τον Τίτο
- 20 Μαΐου 1947 Ο Νίκος Ζαχαριάδης μεταβαίνει στη Μόσχα, όπου συναντάται με τον Ζντάνοφ και, σύμφωνα με μαρτυρίες, και με τον Στάλιν
- 29-31 Μαΐου 1947 Επιθέσεις του ΔΣΕ σε Λιτόχωρο, Λάρισα, Φλώρινα, Κιλκίς
- 9-12 Ιουλίου 1947 Κύμα συλλήψεων κομμουνιστών σε Αθήνα, Πειραιά και Θεσσαλονίκη. Στις 12-14 Ιουλίου, ο ΔΣΕ σημειώνει κάποιες επιτυχίες στην Ήπειρο, ενώ περικυκλώνει και τα Ιωάννινα
- 28 Ιουλίου 1947 Επιθέσεις του ΔΣΕ σε Φλώρινα, Αμύνταιο και Λιδωρίκι. Στις 30-31 Ιουλίου ο ΔΣΕ επιτίθεται σε Αλεξανδρούπολη, Σουφλή και Διδυμότειχο
- 17 Αυγούστου 1947 Επιθέσεις του ΔΣΕ σε Σιάτιστα και Νάουσα
- 7 Σεπτεμβρίου 1947 Μετά την παραίτηση της κυβέρνησης Μάξιμου, σχηματίζεται η πρώτη κυβέρνηση συνεργασίας μεταξύ των δύο κομμάτων εξουσίας (Λαϊκό Κόμμα και Κόμμα Φιλελευθέρων) με πρωθυπουργό τον θεμιστοκλή Σοφούλη, μετά από αμερικανικές πιέσεις
- 11-12 Σεπτεμβρίου 1947 Συγκαλείται στην ελληνογιουγκοσλαβική μεθόριο η 3η Ολομέλεια του ΚΚΕ όπου εγκρίνεται το «Σχέδιο Λίμνες», το οποίο προβλέπει τη δημιουργία απελευθερωμένων περιοχής σε Μακεδονία και Θράκη με κέντρο τη Θεσσαλονίκη και τη μετατροπή του ΔΣΕ σε τακτικό στρατό
- 18-23 Οκτωβρίου 1947 Επίθεση του ΔΣΕ στο Μέτσοβο
- 25 Νοεμβρίου 1947 Ο ΔΣΕ καταλαμβάνει τον ορεινό όγκο της Μουργκάνας στην Ήπειρο
- 24 Δεκεμβρίου 1947 Δημιουργείται από το ΚΚΕ η Προσωρινή Δημοκρατική Κυβέρνηση (ΠΔΚ) στα βουνά της βόρειας Πίνδου, με πρόεδρο και υπουργό Στρατιωτικών τον Μάρκο Βαφειάδη
- 27 Δεκεμβρίου 1947 Ψηφίζεται ο Αναγκαστικός Νόμος 509, με τον οποίο τίθενται εκτός νόμου το ΚΚΕ και όλες οι ΕΑΜικές οργανώσεις
- 5 Φεβρουαρίου 1948 Διορίζεται αρχηγός της Αμερικανικής Στρατιωτικής και Συμβουλευτικής Επιτελικής Ομάδας στην Ελλάδα ο στρατηγός Τζέιμς Βαν Φλιτ
- 23 Φεβρουαρίου 1948 Ο ΔΣΕ επιτίθεται στο Γύθειο και απελευθερώνει 24 πολιτικούς κρατούμενους από τις φυλακές. Την επόμενη κάνει επίθεση στο Αίγιο
- 28 Φεβρουαρίου –
1 Μαρτίου 1948 «Εξέγερση» στρατιωτών στη Μακρόνησο, η οποία καταπνίγεται βίαια, με απολογισμό 17 νεκρούς, 61 τραυματίες και 250 να παραπέμπονται σε στρατοδικεία
- 28 Ιουνίου 1948 Με ανακοίνωση της Κομινφόρμ επισημοποιείται η ρήξη μεταξύ ΚΚΣΕ και ΚΚ Γιουγκοσλαβίας

- 29-31 Ιουλίου 1948 Συγκαλείται στον Γράμμο η 4η Ολομέλεια του ΚΚΕ. Η απόφαση για καταγγελία του Τίτο δεν ανακοινώνεται
- 21 Αυγούστου 1948 Μετά τον «επιγμό» του ΔΣΕ στο Βίτσι, ο κυβερνητικός στρατός καταλαμβάνει τον Γράμμο. Ακολουθούν επιχειρήσεις στο Βίτσι, οι οποίες διαρκούν ως τις 10 Σεπτεμβρίου
- 17 Σεπτεμβρίου 1948 Ο ΔΣΕ εγκαταλείπει τις θέσεις του στη Μουργκάνα
- 12-13 Νοεμβρίου 1948 Ο ΔΣΕ καταλαμβάνει την Καρδίτσα
- 18 Νοεμβρίου 1948 Ορκωμοσία της νέας κυβέρνησης Φιλελευθέρων-Λαϊκών υπό τον Θεμιστοκλή Σοφούλη
- 21-22 Δεκεμβρίου 1948 Επιθέσεις του ΔΣΕ σε Έδεσσα και Νάουσα
- 24 Δεκεμβρίου 1948 Επιθέσεις, με ρουκέτες, του ΔΣΕ στη Θεσσαλονίκη. Στις 25 επιτίθεται στη Νιγρίτα
- 27 Δεκεμβρίου 1948 Σε προκαταρκτικές επιχειρήσεις του στρατού στην Πελοπόννησο συλλαμβάνονται 4.500 άτομα
- 11-29 Ιανουαρίου 1949 Ο ΔΣΕ καταλαμβάνει το Καρπενήσι και τη Νάουσα
- 20 Ιανουαρίου 1949 Ορκωμοσία νέας κυβέρνησης Σοφούλη με τη συμμετοχή του Σπ. Μαρκεζίνη και του Π. Κανελλόπουλου. Την ίδια μέρα ο Αλέξανδρος Παπάγος αναλαμβάνει στην αρχιστρατηγία του ελληνικού στρατού
- 21 Ιανουαρίου 1949 Οι διαδοχικές ήττες του ΔΣΕ σε Λεωνίδιο και Κυνουρία σηματοδοτούν το τέλος του στην Πελοπόννησο
- 30-31 Ιανουαρίου 1949 Συγκαλείται η 5η Ολομέλεια του ΔΣΕ, στην οποία αποφασίζεται η καθαίρεση του Μ. Βαφειάδη και υιοθετείται η θέση για την αυτονομία της Μακεδονίας
- 11-13 Φεβρουαρίου 1949 Διεξάγεται η μάχη της Φλώρινας, στην οποία ο ΔΣΕ ηττάται βαριά με 700 νεκρούς
- 2 Απριλίου 1949 Ο ΔΣΕ ανακαταλαμβάνει τον Γράμμο
- 3 Απριλίου 1949 Ανασχηματισμός της Προσωρινής Δημοκρατικής Κυβέρνησης. Την προεδρία αναλαμβάνει ο Μήτσος Παρτσαλίδης
- 1 Ιουνίου 1949 Ο γάλλος ποιητής Πωλ Ελυάρ επισκέπτεται τον Γράμμο
- 24 Ιουνίου 1949 Πειθαίνει ο πρωθυπουργός Θεμιστοκλής Σοφούλης. Σχηματίζεται νέα κυβέρνηση υπό τον Αλέξανδρο Διομήδη
- 10 Ιουλίου 1949 Ο Τίτο ανακοινώνει το κλείσιμο των ελληνογιογκοσλαβικών συνόρων
- 20-29 Ιουλίου 1949 Διεξάγονται οι τελευταίες μάχες στη Σάμο, όπου ηττάται ο ΔΣΕ
- 9-15 Αυγούστου 1949 Μάχη στο Βίτσι
- 23-30 Αυγούστου 1949 Μάχη στον Γράμμο. Ο ΔΣΕ ηττάται και οι μαχητές του αποσύρονται στο αλβανικό έδαφος
- 15 Σεπτεμβρίου 1949 Ο ραδιοφωνικός σταθμός του ΚΚΕ «Ελεύθερη Ελλάδα» αναγγέλει την κατάπαυση των εχθροπραξιών

ΕΝΔΕΙΚΤΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Αθιβιζάτος, Νίκος, *Οι πολιτικοί θεσμοί σε κρίση 1922-1974. Όψεις της ελληνικής εμπειρίας*, μτφρ.: Βενετία Σταυροπούλου, Αθήνα, Θεμέλιο, 1995
- Baerentzen, Lars – John O. Iatrides – Ole L. Smith (επιμ.), *Μελέτες για τον Εμφύλιο 1945-1949*, μτφρ.: Αριστέα Παρίση, Αθήνα, Ολκός, 1992
- Βαρτζόπουλος, Ιωάννης (επιμ.), *Ο ελληνικός εμφύλιος: μια ψυχαναλυτική προσέγγιση*, Αθήνα, Αρμός, 2019
- Βόγλης, Πολυμέρης, *Η αδύνατη επανάσταση. Η κοινωνική δυναμική του εμφυλίου πολέμου*, Αθήνα, Αλεξάνδρεια, 2014
- Βόγλης, Πολυμέρης, *Η εμπειρία της φυλακής και της εξορίας. Οι πολιτικοί κρατούμενοι στον εμφύλιο πόλεμο*, μτφρ.: Γιάννης Καστανάρας, Αθήνα, Αλεξάνδρεια, 2004
- Βόγλης, Πολυμέρης – Φλώρα Τσίλλαγα – Ιάσωνας Χανδρινός – Μενέλαος Χαραλαμπίδης (επιμ.), *Η εποχή των ρήξεων. Η ελληνική κοινωνία στη δεκαετία του 1940*, Θεσσαλονίκη, Επίκεντρο, 2012
- Γενικό Επιτελείο Στρατού/Διεύθυνση Ιστορίας Στρατού, *Αρχεία Εμφυλίου Πολέμου (1944-1949)*, 16 τόμοι, Αθήνα, ΓΕΣ/ΔΙΣ, 1998
- Γούναρς, Βασίλης, *Εγνωσμένων Κοινωνικών Φρονημάτων. Κοινωνικές και άλλες όψεις του αντικομμουνισμού στη Μακεδονία του Εμφυλίου Πολέμου*, Θεσσαλονίκη, Παρατηρητής, 2002
- Δεμερτζής, Νίκος – Ελένη Πασχαλούδη – Γιώργος Αντωνίου (επιμ.), *Εμφύλιος. Πολιτισμικό τραύμα*, Αθήνα, Αλεξάνδρεια, 2013
- Δορδανάς, Στράτος, *Η γερμανική στολή στη ναφθαλίνη. Επιβιώσεις του δοσιλογισμού στη Μακεδονία, 1945-1974*, Αθήνα, Βιβλιοπωλείον της «Εστίας», 2011
- Ελεφάντης, Άγγελος, *Μας πήραν την Αθήνα... Ξαναδιαβάζοντας την ιστορία 1941-1950*, Αθήνα, Βιβλιόραμα, 2003
- Ηλιού, Φίλιππος, *Ο ελληνικός εμφύλιος πόλεμος. Η εμπλοκή του ΚΚΕ*, Αθήνα, Θεμέλιο – ΑΣΚΙ, 2010
- Ιατρίδης, Γιάννης Ο. (επιμ.), *Η Ελλάδα στη δεκαετία 1940-1950. Ένα έθνος σε κρίση*, μτφρ.: Μαργαρίτα Δρίτσα – Αμαλία Λυκιαρδοπούλου, Αθήνα, Θεμέλιο, 1984
- Iatrides, John O. – Linda Wrigley (επιμ.), *Greece at the Crossroads: The Civil War and Its Legacy*, Πενσυλβάνια, Penn State University Press, 1995
- Ιστορία του ελληνικού έθνους*, τ. 16, Σύγχρονος ελληνισμός από το 1941 έως το τέλος του αιώνα, Αθήνα, Εκδοτική Αθηνών, 2000
- Καλλιβερετάκης, Λεωνίδας, *Ο θάνατος ενός ταξίαρχου*, Αθήνα, Φιλίστωρ, 2001
- Karpozilos, Kostis, «The Defeated of the Greek Civil War. From Fighters to Political Refugees in the Cold War», *Journal of Cold War Studies*, τ. 16/3 (2014), σ. 62-87
- ΚΚΕ/Τμήμα Ιστορίας, *Δοκίμιο Ιστορίας του ΚΚΕ*, τ. Β2, 1939-1949, Αθήνα, Σύγχρονη Εποχή, 2018
- Κλόουζ, Ντέιβιντ, *Οι ρίζες του εμφυλίου πολέμου στην Ελλάδα*, μτφρ.: Ρένα Χρυσοχόου, Αθήνα, Φιλίστωρ, 2003

Κηλούς, Ντέιβιντ (επιμ.), *Ο ελληνικός εμφύλιος πόλεμος 1943-1950. Μελέτες για την πόληση*, μτφρ.: Γιάννης Σπανδώνης, Αθήνα, Φιλίστωρ, 2000

Κόντης, Βασίλης, *Σοσιαλιστικά κράτη και ΚΚΕ στον Εμφύλιο*, Θεσσαλονίκη, Επίκεντρο, 2012

Κόντης, Βασίλης – Σπυρίδων Σφέτας (επιμ.), *Εμφύλιος πόλεμος. Έγγραφα από τα γιουγκοσλαβικά και βουλγαρικά αρχεία*, Θεσσαλονίκη, Επίκεντρο, 2006

Κουκουλιές, Γιώργος, *Το ελληνικό συνδικαλιστικό κίνημα και οι ξένες επεμβάσεις (1944-1948)*, Αθήνα, Οδυσσέας, 1995

Κουλούρης, Νίκος, *Ελληνική βιβλιογραφία του εμφυλίου πολέμου 1945-1949*, Αθήνα, Φιλίστωρ, 2000

Κουσουρή, Δημήτρης, *Δίκες των δοσιλόγων 1944-1949. Δικαιοσύνη, συνέχεια του κράτους και εθνική μνήμη*, μτφρ.: Αγγελική Τσέλιου, Αθήνα, Πόλις, 2014

Κωστόπουλος, Τάσος, *Η αυτολογοκριμένη μνήμη. Τα Τάγματα Ασφαλείας και η μεταπολεμική εθνοπροσύνη*, Αθήνα, Φιλίστωρ, 2011

Λαγάνη, Ειρήνη, *Το «παιδομάζωμα» και οι ελληνογιουγκοσλαβικές σχέσεις*, Αθήνα, Ι. Σιδέρης, 1996

Λάζου, Βασιλική, *Η επιβολή του κράτους. Ο εμφύλιος πόλεμος στη Λαμία, 1945-1949*, Αθήνα, Ταξιδευτής, 2016

Λυμπεράτος, Μιχάλης, *Στα πρόθυρα του Εμφυλίου Πολέμου. Κοινωνική πόληση, Αριστερά και αστικός κόσμος στη μεταπολεμική Ελλάδα*, Αθήνα, Βιβλιόραμα, 2006

Μαζάουερ, Μαρκ (επιμ.), *Μετά τον πόλεμο. Η ανασυγκρότηση της οικογένειας, του έθνους και τους κράτους στην Ελλάδα, 1943-1960*, μτφρ.: Ειρήνη Θεοφυλακτοπούλου, Αθήνα, Αλεξάνδρεια, 2004

Μαραντζίδης, Νίκος, *Δημοκρατικός Στρατός Ελλάδας, 1946-1949*, Αθήνα, Αλεξάνδρεια, 2010

Μαραντζίδης, Νίκος (επιμ.), *Οι άλλοι καπετάνιοι. Αντικομμουνιστές ένοπλοι στα χρόνια της Κατοχής και του Εμφυλίου*, Αθήνα, Βιβλιοπωλείον της «Εστίας», 2008

Μαργαρίτης, Γιώργος, *Ιστορία του ελληνικού εμφυλίου πολέμου 1946-1949*, 2 τόμοι, Αθήνα, Βιβλιόραμα, 2005

Ματθαίου, Άννα – Πόπη Πολέμη, *Η εκδοτική περιπέτεια των ελλήνων κομμουνιστών. Από το βουνό στην υπερορία, 1947-1968*, Αθήνα, Βιβλιόραμα, 2003

Ματθαίου, Άννα – Πόπη Πολέμη, «Οι διεθνείς σχέσεις της Δημοκρατικής Ελλάδας μέσα στο 1948»: μία έκθεση του Πέτρου Ρούσου», *Αρχειοτάξιο*, τχ. 2 (Ιούνιος 2000), σ. 4-40

Μιχαηλίδης, Ιάκωβος, *Τα πρόσωπα του Ιανού. Οι ελληνογιουγκοσλαβικές σχέσεις την περίοδο του ελληνικού Εμφυλίου Πολέμου (1944-1946)*, Αθήνα, Πατάκης, 2004

Μπάεφ, Ιορντάν, *Ο εμφύλιος πόλεμος στην Ελλάδα. Διεθνείς διαστάσεις*, Αθήνα, Φιλίστωρ, 1997

Μποντίλα, Μαρία – Ειρήνη Λαγάνη (επιμ.), «Παιδομάζωμα» ή «παιδοσώσιμο»; Παιδιά του εμφυλίου στην ανατολική και κεντρική Ευρώπη, Θεσσαλονίκη, Επίκεντρο, 2012

Μπούσοτεν, Ρίικ Βαν – Loring M. Danforth, *Παιδιά του ελληνικού Εμφυλίου. Πρόσφυγες και πολιτική της μνήμης*, μτφρ.: Μιχάλης Λαλιώτης, Αθήνα, Αλεξάνδρεια, 2015

Μπούσχοτεν, Ρίκη Βαν – Τασούλα Βερβενιώτη – Ευτυχία Βουτυρά – Βασίλης Δαλκαβούκας – Κωνσταντίνα Μπάδα (επιμ.), *Μνήμες και λήθη του ελληνικού εμφυλίου πολέμου*, Θεσσαλονίκη, Επίκεντρο, 2008

Νικολακόπουλος, Ηλίας – Ιωάννα Παπαθανασίου (επιμ.), *Ο Εμφύλιος Πόλεμος 1946-1949*, Αθήνα, εφ. *Τα Νέα*, 2017

Νικολακόπουλος, Ηλίας – Άλκης Ρήγος – Γρηγόρης Ψαλγίδας (επιμ.), *Ο Εμφύλιος Πόλεμος. Από τη Βάρκιζα στο Γράμμο*, Αθήνα, Θεμέλιο, 2002

Παναγιωτόπουλος, Βασίλης (επιμ.), *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού 1770-2000*, τ. 8, Η εμπόλεμη Ελλάδα 1940-1949, Αθήνα, Ελληνικά Γράμματα, 2003

Παπαθανασίου, Ιωάννα, «Η λογική των συγκρούσεων στην ηγεσία του ΚΚΕ, 1945-1948: Από την "καταδίκη" του Άρη Βελουχιώτη στην άρνηση της κληρονομιάς του ΕΛΑΣ», στο Κλεομένης Κουτσούκας (επιμ.), *Η προσωπικότητα του Άρη Βελουχιώτη και η Εθνική Αντίσταση. Ένα επιστημονικό συμπόσιο*, Αθήνα, Φιλίστωρ, 1998, σ. 187-203

Πλακούδας, Σπυρίδων, *Ο ελληνικός εμφύλιος πόλεμος (1946-1949). Πεδίο μάχης του Ψυχρού Πολέμου*, Θεσσαλονίκη, Επίκεντρο, 2017

Poulos Anagnostopoulou, Margaret, «From Heroines to Hyenas: Women Partisans during the Greek Civil War», *Contemporary European History*, τ. 10/3 (Νοέμβριος 2001), σ. 481-501

Ριζάς, Σωτήρης, *Απ' την Απελευθέρωση στον Εμφύλιο*, Αθήνα, Καστανιώτης, 2011

Σακκάς, Γιάννης – Κλεομένης Κουτσούκας, *Πτυχές του Εμφυλίου Πολέμου*, Αθήνα, Φιλίστωρ, 2000

Σταθάκης, Γιώργος, *Το Δόγμα Τρούμαν και το Σχέδιο Μάρσαλ. Η ιστορία της αμερικανικής βοήθειας στην Ελλάδα*, Αθήνα, Βιβλιόραμα, 2004

Στεφανίδης, Ιωάννης Δ., *Από τον Εμφύλιο στον Ψυχρό Πόλεμο: η Ελλάδα και ο συμμαχικός παράγοντας (1949-52)*, Αθήνα, Προσκήνιο, 1999

Σφέτας, Σπυρίδων, «Ανεπιθύμητοι σύμμαχοι και ανεξέλεγκτοι αντίπαλοι: οι σχέσεις ΚΚΕ και ΝΟΦ στη διάρκεια του εμφυλίου (1946-1949)», στο Σπ. Σφέτας (επιμ.), *Όψεις του Μακεδονικού Ζητήματος στον 20ό αιώνα*, Θεσσαλονίκη, Βάνιας, 2001.

Σφήκας, Θανάσης, *Το «χωλό άλογο». Οι διεθνείς συνθήκες της ελληνικής κρίσης 1941-1949*, Αθήνα, Βιβλιόραμα, 2007

Σφήκας, Θανάσης, *Οι Άγγλοι Εργατικοί και ο εμφύλιος πόλεμος. Ο ιμπεριαλισμός της «μη επέμβασης»*, Αθήνα, Φιλίστωρ, 1997

Sfikas, Thanasis D. – Philip Carabott (επιμ.), *The Greek Civil War. Essays on a Conflict of Exceptionalism and Silences*, Λονδίνο, Routledge, 2004

Φιλίσσερ, Χάγκεν (επιμ.), *Η Ελλάδα '36-'49. Από τη δικτατορία στον εμφύλιο. Τομές και συνέχειες*, Αθήνα, Καστανιώτης, 2003

Χασιώτης, Λουκιανός, *Τα παιδιά του Εμφυλίου. Από την «κοινωνική πρόνοια» του Φράνκο στον «έρανο» της Φρειδερίκης (1936-1950)*, Αθήνα, Βιβλιοπωλείον της «Εστίας», 2013

Χατζηιωσήφ, Χρήστος (επιμ.), *Ιστορία της Ελλάδας του 20ού αιώνα*, τ. Δ1-Δ2, Ανασυγκρότηση – Εμφύλιος – Παληνόρθωση 1945-1952, τ. Δ1-Δ2, Αθήνα, Βιβλιόραμα, 2009

Μαχητές του ΔΣΕ (Φωτογραφικό Αρχείο ΑΣΚΙ)

2 ΑΙΩΝΕΣ σε
21 ΕΚΠΟΜΠΕΣ

Πλατεία Ελευθερίας 1, 10553 Αθήνα

email: aski@askiweb.gr

τηλ: 210-3223062

www.askiweb.eu

facebook.com/askigr/

2021

ISBN: 978-618-85162-8-1